

İki Şehir İki Hikâye: Muhacir ve Mübadillerin Bilgi ve İnovasyonun Yayılmasına Etkisi ve Bölgelerin Ekonomik Gelişimine Katkıları

*

Fatih Altuğ¹

ORCID: 0000-0001-9163-6116

Mutlu Yılmaz²

ORCID: 0000-0001-8914-1165

Öz

Göç ve göçmen konusu çağdaş dünyanın en güncel konularından biri olup literatürde farklı disiplinler tarafından çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma uluslararası göçmen niteliğinde olan muhacir ve mübadillerin özellikle girişimcilik kültürünün gelişimine katkısı ve bölgeler arasında bilgi ve teknoloji yayılımı bağlamında bölgelerin gelişimine yaptıkları etkileri belirlemeye çalışmaktadır. Bunun için mübadil ve muhacir göçlerinin yoğun olduğu Eskişehir ve Samsun illeri araştırma sahası olarak seçilmiştir. Çalışmamızda hem birincil hem de ikincil verilerden yararlanılmıştır. Birincil veri olarak nitel araştırma yönteminin derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir. Çalışmada kartopu örnekleme yöntemi ile araştırma sahasındaki göçmen dernekleri, kurumlar ve kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. İkincil veri olarak istatistikler, kitaplar ve diğer literatür kaynaklarından istifade edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiş ve sistematik bir şekilde sunulmuştur. Yapılan analiz ve değerlendirmelere göre muhacir ve mübadil göçlerinin bilgi ve teknoloji bağlamında bölgelerine olan ekonomik etkileri farklılık göstermektedir. Bu durumun göçlerin zamanı, göçmenlerin niteliği ile hedef ve kaynak bölgelerin mekânsal farklılıklarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamız zaman, mekân ve nitelik olarak farklı iki göç olgusunun bölgesel etkilerini karşılaştırması bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, inovasyon, bölgesel kalkınma, Eskişehir, Samsun.

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, E-mail: fatih.altug@omu.edu.tr

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-mail: yilmazm@ankara.edu.tr

Two Cities, Two Stories: The Impact of Immigrants and Exchange on the Diffusion of Knowledge and Innovation and Their Contribution to the Economic Development of the Regions

*

Fatih Altuğ³

ORCID: 0000-0001-9163-6116

Mutlu Yılmaz⁴

ORCID: 0000-0001-8914-1165

Abstract

The topic of migration and immigrants is one of the most up-to-date topics of the contemporary world. It is studied in a multifaceted manner by different disciplines in the literature. This study tries to determine the contribution of immigrant and exchangees migration, who are international immigrant, to the development of entrepreneurship culture and their effects on the development of regions in the context of information and technology diffusion between regions. For this, Eskişehir and Samsun provinces, where the immigrants and immigrants migrated, were chosen as the research area. In our study, both primary and secondary data were used. As primary data was preferred, the in-depth interview technique of the qualitative research method. In the study, face-to-face interviews were conducted with immigrant associations, institutions, and individuals in the research area using the snowball sampling method. Semi-structured interview forms were used in the interviews. Statistics, books, and other literature sources were used as secondary data. The data obtained were analyzed descriptively and presented in a systematic way. According to the analyzes and evaluations made, the economic effects of immigrant and exchange migrations on their regions in the context of information and technology differ. It has been concluded that this situation is caused by the time of migration, the quality of the immigrants and the spatial differences of the destination and source regions. Our study is unique in terms of comparing the regional effects of two different migration phenomena in terms of time, place, and quality.

Keywords: *Migration, innovation, regional development, Eskişehir, Samsun.*

³ Dr. Öğrt. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, E-mail: fatih.altug@omu.edu.tr

⁴ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-mail: yilmazm@ankara.edu.tr

Giriş

1970'lerdeki fordist krizle birlikte yeni bir ekonomik model ortaya çıkmıştır. Post-fordist ya da esnek üretim süreci olarak adlandırılan bu yeni olguyu araştıran öncü çalışmalar, yeni sanayi odaklarının küresel ekonomilerdeki yükselmesinin temelinde inovasyonun olduğunu belirlemişlerdir (Saxenian, 1983). Bilgi, teknoloji ve inovasyon ekonomik büyüme ve gelişmede önemli faktörler olup, özellikle sanayi devrimiyle birlikte insanlığın gelişim hızını belirlemektedirler. Teknoloji ve bilginin yayılması üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar hala bu sürecin gelişimini ve ekonomik etkilerini anlamaya çalışmaktadır (Skare ve Soriano, 2021).

Bilgi, öğrenme ve inovasyon süreçlerinin ortaya çıkması ve coğrafi yayılımını evrimsel ekonomik coğrafya perspektifinden (Martin ve Sunley, 2006) inceleyen çalışmalar sürecin dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedirler. Bu nedenle konu ile ilgili farklı durumlarla karşılaşmaktadır. Nitekim inovasyon süreci gibi dinamik bir olgu olan göç olayının da bilgi, teknoloji ve inovasyonun yayılmasına etki ettiği literatürde ortaya konmuştur (Faggian ve McCann, 2009; Lissoni, 2018). Özellikle yeni sanayi odaklarının gelişimi ve ortaya çıkış dinamiklerini araştıran Saxenian (2007) bilgi, teknoloji ve inovasyon süreçlerinde özellikle nitelikli göçmenlerin rolünü “daha güçlü” bir şekilde ortaya koymuştur.

Konunun tarihsel derinliği nedeniyle “daha güçlü” ifadesi özellikle vurgulanmıştır. Çünkü tarih boyunca uygarlıkların gelişmesinde farklı toplumların etkileşimleri ve nitelikli göçler her zaman önemli olmuştur. Örneğin Yunan felsefesi ve medeniyeti için önemli bir figür olan, Sokrates öncesi dönemin en önemli temsilcilerinden Thales (M.Ö. 624-MÖ 546)'in Mısır'da felsefe eğitimi aldığı (Dicks, 1959); ayrıca Platon'un en önemli teorisi olan “ideler alemi teorisi”nin Mısırlı bir rahibe ait olduğu da bilinmektedir (Yıldız, 2020). Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin birikimi büyük İskender'in bölgeyi istila etmesiyle Yunan'da zirveye çıkmış, bu bilgi hazinesi üstünde Yunan Medeniyeti yükselmiş ve devralınan miras Helenizm adıyla yeni bir safhaya ulaşmıştır (Erdem, 2013). Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasına sebep olan faktörler özgür düşünce ortamının da ortadan kalkmasına neden olmuş, buradaki bilim insanları ve bilginler bilgi ve tecrübelerini Antakya, Urfa, Cüdişapur ve Bağdat'a taşımışlardır. Doğduğu topraklara dönen ve burada daha da gelişen ve olgunlaşan bilgi ve teknoloji çeşitli vasıtalarla orta çağ boyunca tekrar Avrupa'ya transfer edilmiştir (Bayer, 2018; Bouamrane, 2009; Celal, 2019, s. 206). Görüldüğü gibi bilgi, tecrübe ve teknoloji bir döngü içinde bölge-

ler arasında yer değiştirmiş, bu değişimler esnasında sürekli gelişmiş ve büyümüştür. Bu döngünün gerçekleşmesindeki önemli araçlardan biri de göçler olmuştur. Kaynak ve hedef bölgelerin farklı sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri göçmenlerin yarattığı etki üzerinde önemlidir. Bu bağlamda göçlerin hedef ve kaynak bölgeye etkileri nasıl değerlendirilebilir?

A priori olarak göçlerin ekonomik faaliyetler kapsamında özellikle inovasyon faaliyetleri üzerinde iki yönlü etkisi vardır. Birincisi olumsuz etkisidir. Olumsuz etki, yüksek vasıflı insanların göçü sonucu göçün menşei (kaynak) ülkesinde bilgi üreten varlık stoğunu tüketen bir “beyin göçü” yarattığı için ortaya çıkabilir. İkincisi ise olumlu etkisidir. Literatür işçi hareketleri ve diaspora ağları aracılığıyla kaynak ve hedef ülkeler arasında bilgi dolaşımını sağladığından göçün yenilik üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Göçmenler aslında bilgi aktarımında uluslararası köprü rolü oynamaktadırlar (Mbaye ve Tani, 2019, s. 5).

Özellikle yazılı bilgiyi [kodlanmış/açık bilgi] yayma imkanlarının az olduğu dönemlerde, bilgiyi yaymanın tek yolu beşerî sermayenin hareketiydi (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 3) ve bu dönemlerde (sanayi devrimine kadar olan süreç) göçler yoluyla inovasyonun yayılması iki kanaldan mümkün olmuştur (Lissoni, 2018, s. 704). Birincisi, bazı Avrupa devletleri veya şehirleri tarafından ticari sırları ve iyi uygulamaları ithal etmek amacıyla zanaatkarların uluslararası göçünü teşvik etmektir. Ancak bunların göçü tek başına yeterli değildir. Çünkü göç edilen şehir söz konusu zanaat alanlarında kaynak ülkenin gerisinde olduğu için kaliteli işgücüne de ihtiyaç vardır. Bu durum bazı zanaatkarların ailece göçü ile kısmen çözülmeye çalışılmıştır (Lissoni, 2018, s. 704). İkincisi ise siyasi ve dini azınlıkların göçleridir. 16. yüzyılın sonlarında İspanyol baskısından kaçan Protestanların ve Fransa’dan kaçan Huguenotların göçü bu bağlamda verilecek örneklerden sadece ikisidir (Lissoni, 2018, s. 704). Peki göçlere bağlı bilgi ve teknoloji yayılımı nasıl gerçekleşmektedir?

Göçmenlerin bilgi ve inovasyonu yayması temelde iki şekilde gerçekleşmektedir (Lissoni, 2018, s. 705). Birincisi, transfere dayalı aktarım ya da yayılmadır. Göçmenler zaman içerisinde kendilerinde geliştirdikleri becerileri göç ile birlikte hedef bölgeye taşırlar ve oradakilere aktarırlar. Ancak göç edilen bölgenin kurumsal ve kültürel yapısı ile göçmenlere karşı takınılan tutumlar süreci etkileyebilmektedir. Hoşgörünün hâkim olduğu bölgelerde bu etki daha hızlı yayılabilmektedir. İkincisi ise topluluk merkezli yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre dini mültecilerin pek de yetenekli olmadıkları, göçmenlerin sosyal ayrımcılık, yasal kısıtlamalar veya sadece sermaye ve iş fırsatları eksik-

liği nedeniyle kendilerine açık bırakılan birkaç ticari alanda uzmanlaştıklarını ortaya koymaktadır. (Lissoni, 2018, s. 705)

Tarih boyunca devam eden bu ve benzeri göçler özellikle 19. yüzyılda hız kazanmıştır. 19. yüzyılın ortalarında her yıl yaklaşık 300.000 göçmen Avrupa'dan ABD'ye göç etmiştir. Bu rakamlar yüzyılın sonunda yıllık 1 milyon kişiye ulaşmıştır. Diğer taraftan bu göçler sadece kıtalar arasında değil, Avrupa içinde de devam etmiştir (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 3). Bu göçlere katılan göçmenlerin tamamının profesyonellerden oluştuğunu ifade ve iddia etmek elbette mümkün değildir. Fakat bunlar içinde profesyonellerin olduğunu ve bazılarının dünya çapında üne kavuştukları da bilinmektedir (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 6).

Yüksek vasıflı göçmenlerin ev sahibi ülkenin geliri üzerinde neden bir etkisi olması gerektiği nispeten açıktır. Örneğin, Edinburgh'da doğan ve ABD'ye göç eden Graham Bell; 1891'de Polonya'dan Fransa'ya göç eden ve burada radyoaktivite üzerine araştırmalarını yürüten Marie Curie ve Albert Einstein, Ludwig von Mises ve Oskar Morgenstern'in buldukları ülkelere yaptıkları katkı herkes tarafından bilinmektedir (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 6).

Bu gibi örnekleri daha da genelleştiren ve göçlerin ekonomik etkilerini ampirik olarak ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Dini ve kültürel nedenlerle Fransa'daki baskılardan dolayı Prusya'ya göç etmek zorunda kalan Huguenot göçmenlerinin, göçten 100 yıl sonra üretkenlik üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür (Hornung, 2014). Bu bulgu özellikle zorunlu göçmenlerin etkilerinin adaptasyon ve entegrasyon süreçleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu süreci sağlıklı ve hızlı bir şekilde gerçekleştiren göçmenlerin hedef bölgeye katkıları da kısa sürede yansımaktadır. Nitekim bu durum yakın tarihte yaşanmış ve zorunlu bir göç olan, Nazi Almanya'sından kaçan Alman Yahudilerinin göçüyle de görülmüştür (Moser vd., 2014, s.1). 1944'te 133.000'den fazla Alman Yahudi ABD'ye sığınmak zorunda kalmıştır. 1/5'inin üniversite mezunu olduğu bu göçmenlerin büyük bir kısmı beyaz yakalıydı. Bunların içinde 900 avukat, 2.000 doktor, 1.500 yazar, 1.500 müzisyen ve 2.400 akademisyen bulunmaktaydı. Nazi Almanya'sından kaçan Alman Yahudi bilim adamları ABD inovasyonunda devrim yaratmışlardır; fizikte Leo Szilard, Eugene Wigner, Edward Teller, John von Neumann ve Hans Bethe gibi göçmenler atom bombasını geliştiren Manhattan Projesi'nin çekirde-

ğini oluşturmuşlardır. Ayrıca Nobel ödülüne sahip Otto Meyerhof, Otto Stern, Otto Loewi çalışmaları ile ABD'ye güç katmışlardır. Alman asıllı Yahudi göçmenlerin gelişiyile birlikte göçmenlerin araştırma alanlarında %31 oranında inovasyon artışı meydana geldiği görülmüştür (Moser vd., 2014, s. 2). Başka bir çalışma 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra çok farklı bilim ve teknoloji alanından 10.000'e yakın Rus bilim insanı ve mühendisin 1990'lar boyunca ABD'ye göç etmesi neticesinde ABD işgücü piyasası ve ekonomisi için önemli sonuçlar doğurduğu belirlenmiştir (Ganguli, 2015).

Görüldüğü gibi bölgelerin ekonomik gelişimi ve inovasyonun yayılmasında göçler önemli kanallar arasındadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeterince gelişmediği dönemlerde gerek gönüllü gerekse zorunlu göçler daha da önemli olmuşlardır. Bu bağlamda çalışmamız Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde meydana gelen muhaceret ile Lozan Anlaşması kapsamında 1924'te gerçekleşen mübadele neticesinde Anadolu'ya gelen göçmenlerin hedef bölgelerin kalkınmasına etkilerini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmamız zaman, mekân ve nitelik olarak birbirinden farklı uluslararası niteliğe sahip olan iki zorunlu göç olgusunun bölgelerin ekonomik gelişimine, bilgi, tecrübe ve teknolojisine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla muhacirlerin yoğun olarak yerleştiği bölgelerin başında gelen Eskişehir ile yine mübadillerin iskân edildiği Samsun araştırma sahası olarak seçilmişlerdir. Zamanı, mekânı ve niteliği birbirinden farklı iki göç olayının mekânsal yansımaları karşılaştırmalı olarak sunan çalışmamız literatürden oldukça farklılaşmaktadır. Şöyle ki literatürde göç ve inovasyon konusu belirttiğimiz bu üç özellikten biri üzerine yoğunlaşmaktadır (Kale, 2009; Lisoni, 2018; Fassio vd., 2019). Bu çalışmada olduğu gibi farklı iki göç olayının iki farklı mekânsal yansımaları karşılaştırmak suretiyle ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmamıza konu olan göç olgusunun hem tarihsel derinliği hem de tematik özelliğinin bulunması konunun ayrıntılı bir şekilde aktarılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece çalışmanın bağlamının yakalanması daha kolay olacaktır. Bu amaçla kavramsal karmaşanın önüne geçmek için muhacir-mübadil ayrımının yapılması ile çalışmaya başlanmıştır. Daha sonra araştırma sahamızı oluşturan Eskişehir ve Samsun'un genel özellikleri ve göç tarihleri sosyo-ekonomik açıdan ele alınarak aktarılmıştır. Veri ve yöntem bölümünden sonra bul-

gulara geçilmiştir. Bulgular kısmında hem ikincil verilerden hem de göçmenler ve göçmen dernekleri ile yaptığımız derinlemesine görüşmelerden elden edilen verilerin analizleri sunulmuştur. Çalışma sonuç kısmı ile sona ermektedir.

Muhacir, Mübadil ve Mülteci

“Nüfusun; sürekli yaşama bölgelerini kişisel, aile ya da gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi hareketine göç etmek; göç eden nüfusa ise göçmen nüfus denir. Bu terim genel olarak bir ülkeden başka bir ülkeye gelip yerleşen nüfus için kullanılmaktadır. Bu grup nüfus için, eski bir terim olarak muhacir nüfus ve göç etmeye de muhaceret denir” (Doğanay, 1997, ss. 172-173). Literatürde ve günlük yaşamda sıkça karşılaştığımız muhacir, mülteci ve mübadil kavramları göçmenlerin göç etme nedenlerine göre farklı anlam ve içeriğe sahiptirler. Yani bu kavramlar sadece göçmenleri kendi içinde sınıflandırmakla kalmamakta, göçe zorlayan faktörleri de kategorize etmektedir.

“Osmanlı bürokratları göçmen tabiri yerine muhacir ve mülteci deyimlerini kullanmışlardır. 1911 tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesinde göçmenler iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, tabii oldukları devletin izniyle göç edenler ki bunlara muhacir denilmiştir, ikincisi Türk topraklarına iltica edip Osmanlı tabiiyetine dahil olmayı talep edenlerdir. Bunlara ise mülteci adı verilmiştir” (Halaçoğlu, 1995, s. 110; akt. İpek, 1999, s. 162). “Birinci Dünya Savaşı esnasında bu iki kavramın birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Buna göre mülteci, savaş hali sebebiyle düşman işgaline uğrayan Türk topraklarından dahile, yani sınırın gerisine iltica eden ahalidir. Anlaşma ile bir diğer devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere ise muhacir denilmektedir” (İpek, 1999, s. 163).

Mübadile ise mülteci ve muhacir kavramlarından içerik olarak farklıdır. Kelime anlamı itibarıyla değişim anlamına gelmektedir (TDK, 2021). Osmanlı Devleti son dönemlerinde büyük toprak kayıplarına uğramış, savaşlar ve çatışmalar nedeniyle kaybedilen bölgelerde yaşanan acılar ve ihanetler farklı kültürlere sahip ahalinin birbirlerine karşı güvenlerini yitirmelerine neden olmuştur. Böylece birlikte yaşama kültürü ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak halkların güvenliğinin sağlanamaması karşılıklı nüfus değişimlerini gündeme getirmiştir. Bu şekilde iki devlet arasında bir anlaşma ya da mutabakat çerçevesinde nüfusun karşılıklı göç ettirilmesine mübadile, göç edenlere ise mübadil denilmektedir (Öksüz ve Küçükler, 2019).

Anlaşılabileceği üzere mübadiller ile muhacir ve mülteciler arasında belirgin farklılıklar vardır. Mübadiller iki devlet arasındaki anlaşmaya bağlı olarak planlı bir şekilde karşılıklı nüfus değişimini; muhacir kaybedilen topraklardaki nüfusun anlaşma ile göç ettirilmesi ve mülteci kavramı ise nüfusun savaş ve baskı altında

zorla, plansız göçe tabii tutulmasıdır. Mübadele yoluyla göç olayı anlaşmalara dayalı olması, göçe maruz kalarların belli kurumların denetiminde planlı bir şekilde göç etmeleri nedeniyle muhaceret ve mülteci şeklindeki göçlerden daha başarılı bulunmuş ve sonraki yıllarda dünyanın farklı bölgelerinde de tekrarlanmıştır (İpek, 1999; Öksüz ve Küçükler, 2019).

Muhacir ve Mübadillerin Anadolu'ya Geliş Süreçleri

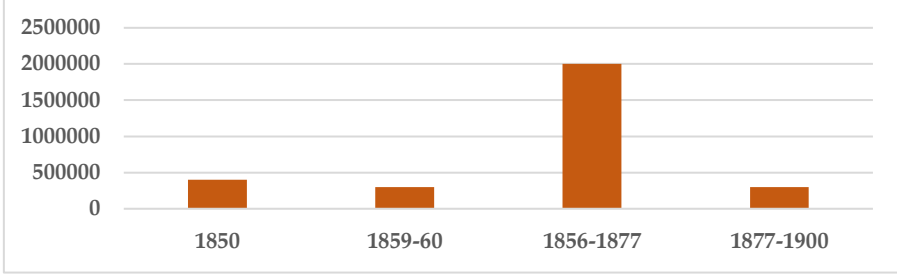
Kavramsal açıklamaların işaret ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğunda göç hareketleri gerileme döneminde hız kazanmıştır. Anadolu topraklarına göç hareketlerinin başlangıcı genel olarak II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması ile ilişkilendirilmektedir⁵. Özellikle Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik fikrini kendi çıkarları için kullanan İngiltere ve Rusya'nın imparatorlukları azınlıkları kışkırtmaları, imparatorluğun parçalanma sürecini ve bu süreçteki iç ve dış göç olaylarını daha da hızlandırmıştır. İmparatorluğa yönelen muhacir ve mültecilerin yanı sıra çeşitli anlaşmalarla elde ettikleri imtiyazları kullanmak ve ticaret yapmak amacıyla, yabancı sermaye ile birlikte yabancıların da imparatorluğa göç ettiğini görmekteyiz. Nitekim 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, İstanbul ve İzmir gibi büyükşehir merkezlerinin nüfuslarının sırasıyla %50 ve %70'e yakını azınlıklar ve Avrupalılar oluşturmaktaydı (Kazgan, 1983, s. 314). Özellikle 1838 yılında İngiltere'nin dayatmaları sonucunda imzalanan Balta Limanı Anlaşması sonrasında İngiliz sanayi ürünlerinin açık pazarı haline gelen Osmanlı Devleti (Chang, 2015), bu durumdan faydalanmak isteyen çok sayıda yabancı ülke vatandaşı tüccarlar için çekim merkezi haline gelmiştir. Girişimci ya da yatırımcı göçü olarak nitelendirilebileceğimiz bu göç hareketi ile ülkenin ekonomisi hızla yabancıların ve imtiyazlı azınlıkların eline geçmeye başlamıştır (Keyder, 1999).

Göçler ile ilgili bir başka husus ise göçe katılanların sayısı ya da göç yoğunluğudur. Rusların Kafkasya ve Balkanlar'daki hızlı ilerleyişi göçün de seyrini belirlemiştir. 1771'de Kırım'ın işgal edilmesiyle birlikte Müslüman halka yönelik yapılan asimilasyon faaliyetleri ve zorlamalarla münferit ve mevzi ölçekli gerçekleşen göçler, ilerleyen yıllarda kitlesel ve bölgesel bir hal almaya başlamıştır. Mora İsyanı ile Balkanlar'da da huzursuzlukların başlaması göçü artırmıştır. Nihayetinde 1853'teki Osmanlı Rus harbi ile Kırım'ın tamamen elden çıkması göçleri hızlandırmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak 1850 yılında gelenlerin sayısının 400 bin kişi olduğu varsayılmaktadır (Akyüz, 2008; İpek, 1997; Kazgan, 1983). Kırım Savaşı ile başlayan Kafkas göçleri 1859-1860 yıllarında hızlanmış olup, bu yıllarda 300 bin kişi Kırım'ı

⁵ Orta Asya'dan Anadolu'ya ve oradan diğer coğrafyalara devam eden göçler, bu tarihten itibaren tekrar Anadolu'ya yönelmiştir. Bu yönelim günümüzde de devam etmektedir. Bu nedenle Türk toplumu kadar hiçbir millet göç sorunuyla bu kadar karşı karşıya kalmamıştır (İpek, 1999, s. 163).

terk etmiştir. 1856-1876 arasında Kafkaslardan göç edenlerin sayısının kesin olmakla beraber 600 bin ile 2 milyon arasında değiştiği tahmin edilmektedir. 1877-1900 yılları arasında da en az 300.000 kişi daha göç etmek zorunda kalmıştır (İpek, 1997, s. 291), (Şekil 1).

Şekil 1. 1850-1900 yılları arasında Anadolu'ya gelen göçmenlerin sayısındaki dönemsel değişim. (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından literatürden yararlanarak oluşturulmuştur.)

Osmanlı Devleti muhacir ve mülteci hareketleriyle karşı karşıya gelince stratejik bölgelerin korunması ve güvenlik temelinde bir göç politikası oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle Kırım'dan gelen muhacirler ilk olarak Rusya sınırında bir tampon bölge oluşturacak şekilde Romanya'ya yerleştirilmişlerdir. Lakin Romanya'nın da elden çıkması ile buradaki muhacirler tekrar göç etmek durumunda kalmışlardır (Kırlı, 2001; Önder ve Kırlı, 2005).

Bu gelişmeler üzerine göç politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Yeni politikaların temelini, imparatorluğun kaybettiği topraklardaki üretim kabiliyetinin zayıflamasına binaen muhacirlerin Anadolu'daki sahipsiz arazilere ve hazine arazilerine yerleştirilmeleri oluşturmuştur (Kırlı, 2001; Önder ve Kırlı, 2005). Balkanlardan gelen göçmenler ilk olarak Trakya'daki sahipsiz topraklara yerleştirilmiş, yerleştirilecek toprak kalmayınca önemli bir kısmı Anadolu'ya az bir kısmı ise Filistin ve Suriye topraklarında hazineye, saraya ve vakıflara ait arazilere iskân edilmek üzere gönderilmişlerdir (İpek, 1997; Kırlı, 2001; Önder ve Kırlı, 2005).

Balkan Savaşları ile birlikte imparatorluk hızla parçalanırken kaybedilen topraklarda ve imparatorluk içerisinde Rum ve Ermeniler Patrikhane, Rusya ve İngiltere'nin destek ve kışkırtmaları ile çeteler oluşturarak Müslüman Türk ahaliye karşı terör faaliyetlerine girişmişlerdir (Bozdağlıoğlu, 2014; Sağlam, 2021; Sezer, 2021). Bu nedenle kaybedilen bölgelerdeki ahalinin can güvenliği kalmadığı için anlaşma yoluyla göçleri gündeme gelmiştir. İlk mübadele Bulgar Devleti'nin 1908 yılında bağımsızlığını kazanması ile başlamıştır. Bulgar Devleti Müslüman tebaadan olan Türk ve Arnavutları Anadolu'ya göndererek ulus devletinin temellerini atmaya çalışmıştır. 1912-

1913 yıllarında devam eden Balkan Savaşları sırasında yaklaşık 300 bin Müslüman Anadolu'ya gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşından önce Bulgaristan ve Yunanistan ile göç anlaşması yapılmış olmasına karşın savaş koşullarında uygulanamamıştır. Fakat Lozan'la birlikte mübadele meselesine son nokta konulmuştur (Erdal, 2006 akt; Yağmur ve Kapıcı, 2020, s. 121). Lozan Anlaşmasına göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren geçerli olmak üzere İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya Türkler hariç tutularak Rum ve Müslüman Türk ahalinin mübadelesine karar verilmiştir (Çapa, 2001, s. 29). Mübadele ile yaklaşık 1,2 milyon Rum ve 450-500 bin Türk ahalinin yer değiştirdiği tahmin edilmektedir (Arı, 1995; İpek, 2000; Yağmur ve Kapıcı, 2020).

Kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yönelik gerçekleşen göçler Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir (Kazgan, 1983). Nitekim özellikle Balkanlarda siyasi rejimlerin değişmesiyle birlikte Türk toplumuna yönelik tutumlar daha da sertleşmiş, 1950'lerde, 1989'da ve 1990'larda Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Bosna Hersek'ten çok sayıda muhacir gelmiştir. "1850-1970 arasını kapsayan 120 yıllık süreçte anavatana gelen muhacirlerin sayısı kuşak değişimi de dikkate alınarak ve ortalama nüfus artış hızından yola çıkarak yaklaşık 10 milyon 919 bin kişi olarak hesaplanmıştır" (Kazgan, 1983, s. 316). Bu hesaba göre 1970'deki toplam ülke nüfusu (35.605.176) dikkate alındığında ülke nüfusunun yaklaşık %30,66'sının muhacir, mülteci ve mübadil kökenli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İster muhacir ister mülteci isterse mübadil olarak adlandırılın netice itibariyle farklı isimlerle adlandırılan bu yer değiştirme hareketleri esasında zorunlu ve/veya zorlama yoluyla gerçeklemiştir. Hatta göç eden bu gruplar geçici olarak göç ettiklerini, yakın zamanda tekrar yurtlarına döneceklerini düşünerek, bu hareketlerin geçiciliğine inanmışlardır (İpek, 1999, s. 200).

Araştırma Sahalarında Göçler ve Sosyo-Ekonomik Gelişim

Eskişehir'in Tarihi, Göçler ve Sosyo-Ekonomik Gelişimi

İç Anadolu Bölgesi'nin batısında doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki yolların kavşak noktasında yer alan Eskişehir, tarih boyunca bu avantajını kullanmıştır. Doryleum olarak bilinen şehir aynı zamanda verimli tarım topraklarına ve elverişli çevresel koşullara sahip olmanın verdiği lokasyonel avantajları (Önder ve Kırılı, 2005; Tunçdilek, 1986: 54) nedeniyle tarih içerisinde farklı toplulukların ele geçirmeye çalıştığı bir şehir olmuştur. Şehrin sürekli olarak el değiştirmesi sosyal, kültürel ve ekonomik devamlılığın sağlanamamasına neden olduğu için şehir istikrarlı bir büyüme gösterememiştir (Ertin, 1994;

Tunçdilek, 1957). Türklerin Anadolu'ya geldiği ilk dönemlerde de şehir karşılıklı olarak el değiştirmeye devam etmiştir. Bu durum 1176 Miryakefalon Savaşı'na kadar devam etmiştir. Savaş sonrasında Odunpazarı çevresinde ilk Türk yerleşmeleri oluşmaya başlamıştır (Önder ve Kırılı, 2005, s. 130). Bu tarihten itibaren Fatih'in 1473'te Akkoyunlu ve Karakoyunlu tehlikesini ortadan kaldırıp doğu sınırının güvenliğini sağlamasına kadar geçen sürede Eskişehir uç beyliği vazifesi görmüştür. Bu dönemden itibaren Anadolu Eyaleti'ne bağlı (Merkez Kütahya) Sultanönü Sancağının merkezi haline gelmiştir (Güder, 2010, s. 11). Böylece Eskişehir sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan daha istikrarlı ve gelişmeye dayalı bir sürece girmiştir.

Ancak Celali İsyanlarının başlaması bu süreci akamete uğratmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Celali İsyanları, Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Eskişehir için de yıkımlar getirmiş, şehir adeta küçük ölçekli bir kasabaya dönüşmüştür (Kırılı, 2001; Önder ve Kırılı, 2005). Bunun sonucunda şehir 17. yüzyıl ile 1860 arasını kapsayan dönemde sosyo-ekonomik gelişme bakımından duraklama dönemine girmiştir. Duraklama dönemiyle Doryleaum yavaş yavaş o parlak günlerini geride bırakmış, sosyo-ekonomik gelişme hareketleri zamanla hızını kaybetmiş ve kent küçük bir kasaba görünümünü kazanmıştır (Kırılı, 2001, s. 194).

Eskişehir'in istikrarsız ve durağan toplumsal yapısı, Osmanlı Devleti'nin istikrarsızlığa girdiği ve toprak kaybetmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır (Ertin, 1994; Kırılı, 2001, s. 195). Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği bölgelerdeki Müslüman Türk ahali süreçle birlikte Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Her ne kadar ilk göç dalgası 1785-88 yıllarında gerçekleşmiş olsa da Eskişehir için etkili olan ve şehrin gelişmesini sağlayan Kafkasya, Kırım ve Romanya göçleri olmuştur (Ertin, 1994; Tunçdilek, 1953). Böylece 1860 yılından itibaren şehrin durağan sosyal ve ekonomik yapısı ile şehrsel görüntü yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra gelen göçmenlerle bu değişim hızlanmıştır (Güder, 2010; Kırılı, 2001; Önder ve Kırılı, 2005; Yazıcı, 2006).

Eskişehir'e ilk göçler, erken dönem göçleri olarak da adlandırılan ve 1771 yılında Rusların Kırım'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Fakat bu ilk göçler kitlesel olmaktan ziyade bireysel ve mevzi göçleri şeklinde gerçekleşmiştir. 1789-1800 yılları arasında Kırım'dan Anadolu'ya 500 bin civarında göçmen gelmiştir. 1815-28 arasında yeni göçler olmuş, bu göçlerle gelenlerin bir kısmı Osmanlı İskân Politikalarının bir yansıması olarak Eskişehir ve çevresine yerleştirilmiştir (Önder ve Kırılı, 2005, s. 131). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra kente yerleşen göçmenlerle birlikte şehrin gelişimi daha da hızlanmıştır.

Şehrin gelişmesinde önemli olan diğer bir unsur ise 1894'te işletmeye açılan Bağdat-Berlin demiryoludur (Altuğ, 2017; 81; Ertin, 1994, s. 17; Yazıcı, 2006, s. 278). 1890'lı yıllarda Eskişehir'i ziyaret eden yabancı seyyahlar demiryolunun faaliyete geçmesiyle birlikte şehir de gelişmelerin başladığını aktarmışlardır. Öyle ki bu etki ilk olarak mimari ve iskân faaliyetleri alanında kendini göstermiştir. Kerpiç damlı muhacir evleri Porsuk çayının sol tarafına, Rumların evleri ve oteller istasyon çevresinde gelişmeye başlamıştır (Altuğ, s. 81; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s.18). Şehirde kültürel temelli dual yapı mekânsal olarak da ayrışmasını demiryolunun geçişine bağlı olarak hızlandırmıştır.

Diğer taraftan bu hızlı değişim ve dönüşüm farklı alanlara da yansımıştır. Demiryolu sayesinde önemli bir pazar alanı olan İstanbul'a doğrudan bağlanma imkânı yakalanmış ve şehrsel fonksiyonlarda değişmeye başlamıştır. Nitekim istasyon sayesinde kırsal kesimde üretilen ürünler İstanbul'a sevk edilirken, bir kısmı da Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. Böylece Eskişehir Anadolu'da ihracat sayesinde uluslararası piyasalara açılan ilk ve öncü merkezlerden biri durumuna gelmiştir (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s. 20; Özelçi, 1994, s. 63).

Şehrin gelişmesi ve merkezci kuvvetlerin yoğunlaşmaya başlamasında 1894 yılında lokomotiflerin tamiri ve bakımı için Almanlar tarafından açılan Cer Atölyesi de etkili olmuştur. Bu atölye şehrin sanayi alanında gelişmesini sağlayarak yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Netice olarak Eskişehir Osmanlı döneminde Anadolu'da atılım yapan nadir şehirlerden biri olmuştur (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s. 20). Cer Atölyesinin bir diğer önemi de şehirde know-how birikim sürecini ve uzmanlaşmış iş gücü havuzunun oluşmasını başlatmasıdır. Bu süreç sayesinde Eskişehir hem kamu hem de özel sektör tarafından önemli bir yatırım alanı olmuştur (Altuğ, 2017; Özelçi, 1994).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görülen bu gelişmeler Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Eskişehir gelişimini daha da hızlandırmıştır. Bu gelişmenin temelinde merkezci kuvvetlerin etkisi ile gerçekleşen nüfus artışı vardır. Gerek doğal nedenler gerekse şehre yapılan yatırımlar sayesinde 1923-1950 yılları arasında nüfus iki kat artmıştır (Altuğ, 2017, s. 83; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s. 23).

Ekonomik ve sosyal alanlarda meydana gelen bu gelişmeler formel ve informal kurumsal yapıların da gelişimini sağlamıştır. Özellikle şehrin ekonomik hayatını düzenlemek amacıyla 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarından itibaren sanayi ve ticaret odası, ticaret borsası, kamu ve özel sektöre ait

bankalar kurumsal yapının inşasında önemli roller üstlenmişlerdir. İktisadi alanlarda meydana gelen gelişmelerin kurumsal ve organizasyonel olarak desteklenmesi sayesinde şehir Cumhuriyet dönemi ile birlikte tarım kasabası fonksiyonunu yitirerek ticaret fonksiyonunun öne çıktığı bir sürece girmiştir (Altuğ, 2017, ss. 83-84; Altuğ ve Yılmaz, 2017, ss. 288-289; Ertin, 1994, s. 25).

Netice itibariyle Eskişehir Cumhuriyet dönemine absorptive/emme kapasitesi yüksek düzeyde girmiştir. Hazır bulunurluk seviyesinin yüksek olması yeni iktisat politikalarının Eskişehir’de daha hızlı karşılık bulmasını sağlamıştır. Bu karşılığın verilmesinde Eskişehir’in lokasyon avantajları (coğrafi konum, ulaşım, yeraltı ve üstü kaynakları vb.) da kolaylaştırıcı olmuştur (Altuğ, 2017, s. 84; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 289). Saydığımız bütün bu gelişmelerin hızlı bir şekilde karşılık bulmasında şehirdeki göçmenlerin girişimci ve yenilikçi yönlerinin büyük bir payı olduğunu sonraki bölümlerde hep birlikte göreceğiz.

Samsun’un Tarihi, Göçler ve Sosyo-Ekonomik Gelişimi

Samsun şehri, Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz Bölümü’nde dağların nispeten alçaldığı orta kesimde Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin oluşturduğu Bafra ve Çarşamba deltalarına eşit uzaklıkta, küçük bir koyun kıyısında bulunmaktadır. Samsun iç bölgelerin kıyıya bağlandığı elverişli bir konumda yer almaktadır. Konumu sayesinde tarih boyunca Mezopotamya’ya kadar uzanan geniş bir hinterlanda sahip olmuştur. Cumhuriyetin başlarında yapılan demiryolu ve ardından 1950’li yıllardan itibaren de modern karayollarının inşası ile (Yılmaz, 2007) Samsun adeta lojistik bir merkeze dönüşmüştür.

Samsun coğrafi özelliklerinin verdiği avantajlar sayesinde tarih boyunca yerleşik bir bölge olmuştur. Son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular Samsun ve çevresinin M.Ö. 5000 yılından beri yerleşme alanı olduğunu göstermektedir (Öz, 2006). Samsun şehrinin yerleşme tarihinin M.Ö. 4000 yıllarında Asya’dan göç eden Kaşkaşlar (gaskaslar) ile başladığı bilinmektedir. M.Ö. 2000 yıllarında Hititlerin eline geçen Samsun daha sonra sırasıyla Frigler, Kimmerler, Miletliler, Foçalılar, Persler ve M.Ö. III. yüzyılda Makedonya Kralı Büyük İskender’in egemenliğine girmiştir. M.Ö. I. yüzyılda uzun bir kuşatma sonunda şehir Romalıların eline geçmiştir. Romalılar burada Amisos adında yeni bir şehir kurmuşlardır. Bu tarihten sonra Sinop’a rakip olmaya başlayan Samsun ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkeze dönüşmüştür (Yılmaz, 1990, ss. 5-7).

Uzun yıllar Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu ve Bizans hakimiyetinde kalan bölge (Öz, 2006, s. 4) ilk defa Malatya Emiri Ömer bin Abdullah tarafından 863 yılında Müslümanların eline geçmiştir. Fakat bu uzun sürmemiştir (Yılmaz, 1990, s. 7). 1071 yılından itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkler ele geçirdikleri bölgelere beyliklerini kurmuşlardır. Malatya, Sivas ve Niksar çevresinde beylik kuran Danişmentliler Canik çevresinde önemli yerleri ele geçirmişler, fakat Amisos'ta hakimiyeti sağlayamamışlardır. Bu nedenle Amisos'un bir ok atımı uzaklığına Samsun şehrini kurmuşlar, fakat daha sonra burasını da Bizanslılara bırakmışlardır (Yılmaz, 1990, s. 8).

1176 Miryakefalon Savaşından sonra Amisos Selçuklu hakimiyetine geçmiş, ancak Amisos şehrine dokunulmamıştır. Bunun yerine Kalyon Burnu'nun ön tarafında, deniz kıyısından yamaçlara doğru olan kısımda Müslüman Samsun'u kurup Amisos'a Kafir veya Kara Samsun adını vermiştir. Kafir Samsun vergi vermesi koşuluyla Bizanslılara bırakılmış, onların ticaretteki tecrübelerinden istifade edilmiştir (Yılmaz, 1990, s. 8). Böylece birbirine komşu dini ve etnik bakımdan farklı iki şehir yan yana gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Hatta kimi kaynaklara göre 13. yüzyılda Rum, Ceneviz ve Türk olmak üzere Amisos üç farklı şehirden oluşuyordu (Öz, 2006, s. 4).

I. Bayezid döneminde Osmanlı hakimiyetine giren bölge (Öz, 2006, s. 4), Ankara Savaşı'ndan sonra sık sık el değiştirirse de 1428'den itibaren kesintisiz Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Yılmaz, 1990, s. 8). Osmanlı hakimiyetinde Samsun ve Amisos'da ticaret devam etmiş, bölge Türk boyları için önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir. Nitekim bölgedeki bazı yerleşimlerin nahiye statüsünden kaza statüsüne geçmesinde bu güçlerin etkili olduğunu göstermektedir (Öz, 2006).

Fakat Samsun çevresinde bataklıkların yaygın olması şehrin gelişimini engellemiştir. Bu dönemde Sinop ve Trabzon daha önemli ticaret merkezleri haline gelirken, Samsun giderek önemini kaybetmiş ve ikinci derecede bir iskele şehrine dönüşmüştür. Bu durum II. Mahmut dönemine kadar devam etmiştir. II. Mahmut döneminde bölgede bozulan asayiş temin edilmiş ve saltanatının son dönemlerine doğru Samsun limanı tekrar çok yönlü ticarete sahne olmaya başlamıştır (Yılmaz, 1990, s. 18).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Samsun'un ekonomik, sosyal ve kültürel olarak daha hızlı bir gelişme ivmesi yakaladığını görmekteyiz. Bu gelişmeyi tetikleyen temelde iki olgunun olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, Baltalimanı Anlaşması başta olmak üzere çeşitli anlaşmalarla yabancılara ve azınlıklara tanınan ticari imtiyazlardır. Söz konusu imtiyazlar Pontus hayal-

lerini tekrar canlandırmıştır. Samsun gerek coğrafi gerekse ticari önemi nedeniyle sözde Pontus'a başkent olarak seçilmiştir. Sözde başkent nüfusunu artırmak amacıyla Rumların iskanı sağlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarında 50 yıl içerisinde Samsun'a 30 bin Hristiyan getirilmiştir. Buna rağmen Müslüman nüfusun 1/3'ü kadar kalmışlardır (180 bin Müslüman, 60 bin Rum) (Sarısakal, 2013, s. 175). İç bölgelerdeki güvenlik sorunları Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde faaliyet gösteren Rum ve Ermeni tüccarların Samsun'a gelmelerine ve yerleşmelerine yol açmıştır. Samsun'a gelen bu azınlıkların kısa sürede işveren konumuna gelmeleri ve iş verirken de kendi dindaşlarını kayırmaları gibi hususlar iç bölgelerdeki gayrimüslimlerinden binlercesinin Karadeniz kıyısı kentlerine, bu arada da Samsun'da toplanmalarında etkili olmuştur (Yılmaz, 2007, ss. 304-305).

İkincisi ise muhacir, mülteci ve özellikle mübadiller, yani göçlerdir. Samsun ilinin bugünkü nüfus yapısının oluşmasında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam eden muhacir, mülteci ve mübadil göçlerinin önemi büyüktür (Yılmaz, 2007). "Kırım savaşı sonrasında 1859-60 yılları arasında başlayan kitlesel göçlerle yaklaşık 300 bin kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir" (İpek, 2006, s. 40). "Kafkas göçlerinin ilk durağı Trabzon olmuştur. Trabzon'un fiziki coğrafyası gelen göçmenleri geçici de olsa barındıracak durumda olmadığı için Muhacirin Komisyonu göçmenlerin naklini kararlaştırmıştır. Yaklaşık 121 bin göçmen Giresun, Sinop, Akçakale, Samsun, İstanbul gibi bölgelere sevk edilmiştir. Bunların sadece 70 bin (%57,85)'i ise Samsun'a sevk edilmiştir. Samsun'a Trabzon haricinde Kafkaslardan denizyolu ile de göçmenler gelmiştir" (İpek, 1997, s. 296). İç bölgelerdeki daimî iskân bölgelerine gönderilmek üzere getirilen muhacirlerden az bir kısmı ise bölgeye yerleştirilmiştir (İpek, 2006).

Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin bir kısmı bölgeye iskân edilmiş olsalar da (İpek, 1991), Samsun'un bugünkü nüfusunun bileşenlerinin oluşmasında mübadil göçlerinin ayrı bir önemi vardır. Mübadele sonucu Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden 500 bine yakın Türk'ün yaklaşık 25 bini Samsun'a gelmiştir. Bunların 3.500 kadarı Samsun şehrine, diğerleri ise başta Bafra olmak üzere diğer ilçe merkezleri ve köylere yerleşmişlerdir (Yılmaz, 2007, s. 306). 1927 nüfus sayımına göre 274.065 olan Samsun ili nüfusu içerisinde mübadillerin oranı %9,1'e karşılık gelmektedir. Aynı dönemde 30.372 olan Samsun şehir nüfusu içinde mübadillerin oranı %11,5'tir (İstatistik Yıllığı, 1930).

Bu iki temel olgu ve diğer olgular ışığında iktisadi olarak gelişen şehir çevresine göre daha cazip hale gelmeye başlamış ve nüfusu da artmıştır. Merkezci kuvvetlerin yavaş yavaş inkişaf etmeye başlamasıyla 19. yüzyılın başında 10 bin civarında nüfusa sahip olan Samsun şehrinin nüfusu 1864 yılında yaklaşık 40-45 bine çıkmıştır (İpek, 1997, s. 297). 1890-91 yıllarında Canik Sancağı nüfusu 294.477 kişi olduğu, bu nüfusun %21'inin Rum, %6 kadarının Ermeni, geriye kalan %73'ün Müslüman ve Türk olduğunu belirtilmektedir. Aynı şekilde 1860'larda sadece 3 bin kişi olan Samsun merkez kazasının nüfusu 30 yıl içinde 5 kattan daha fazla bir artış göstererek 16 bini bulmuştur. Bunun 5 bini Türk, 6 bini Ortodoks Rum ve 3 bini Ermeni ve 2 bini de diğer milletlerden oluşmaktadır (Yılmaz, 2007, s. 305). Canik Sancağında Türk ve Müslümanların oranı %73 iken Samsun şehrinde bu oran %31'e kadar düşmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde (1914) Canik idari bölgesinin toplam nüfusu 24 yılda yaklaşık 100 bin kişi artarak 393.292 kişi olup, bunların %67,6'si Müslüman, %25,1'i Rum, %6,9'u Ermeni (Gregoryen) ve %0,4'ü ise Ermeni Protestan, Ermeni Katolik ve %2'si Yahudi'dir (Karpat, 2003, ss. 222-226; akt. Yılmaz, 2007, s. 305). Yine aynı yılda, Samsun merkez kazada 44.994 Müslüman'a karşılık 50-55 bin Hristiyan bulunmaktaydı (İpek, 2006, s. 6).

Canik idari bölgesinde sayıca Müslüman nüfustan az olmalarına rağmen Rumlar (11 bin Müslüman, 5 bin Rum) ekonomik ve siyasi açıdan daha güçlülerdi. Mesela Samsun Belediye Başkanı Rum olup belediye meclisinde sadece 1 Türk üye bulunuyordu. Bu durum sosyal hayatın genelinde de gözlenmekteydi (Sarısakal, 203, s. 174).

İşgal yıllarında Müslümanlara her türlü eziyet eden Rumlar, Millî Mücadele sonrasında barınamayacaklarını anlamışlar ve Samsun gibi liman kentlerine yığılarak göç etmeye başlamışlardır. Mübadele anlaşması ile bu göç hızlanmıştır. Samsun ve çevresindeki Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Çorum, Tokat, Sivas, Şebinkarahisar ve Yozgat'tan toplam 51.784 Rum mübadeleye tabi tutulmuş, bunların 22.668'i Samsun'dan gitmiştir (İpek, 2000, ss. 7-8; akt. Yılmaz, 2007, s. 305).

Giden bu Rumların yerine Kavala ve Drama bölgelerinden 3.908 kişi Samsun'a gelmiştir. Gelenlerin bir kısmı Samsun şehir merkezine yerleştirilmiş, diğerleri de merkeze yakın ilçe ve köylere dağıtılmışlardır (Yılmaz, 2007, s. 306).

Veri ve Yöntem

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi sosyal bilimlerdeki pozitivist yaklaşımların aşırı genellemeci yapısına tepki olarak 1970'lerden itibaren hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitel araştırmalar, toplumsal gerçeklik ve kültürel anlamı inşa ederken etkileşim içindeki süreçlere ve olaylara odaklanırlar (Neuman, 2012). Nitel araştırmacılar olayları ve olguları anlamak ve bağlamı yakalamak amacıyla hem birincil hem de ikincil veri kaynaklarından yararlanırlar. Bu çalışmada da her iki veri kaynaklarından faydalanılmıştır.

Çalışmamızın hem tematik olarak çok yönlü olması hem de tarihsel derinliğe sahip olması bağlamı önemli hale getirmiştir. Bağlamın yakalanması ve olayların olgusal boyutunun anlamlandırılması için kitaplar, makaleler, istatistikler ve diğer dokümanlar derinlemesine bir biçimde analiz edilmiştir. Bu analizlerden elde edilen veri ve bulgular ile derinlemesine görüşmelerin eksik kalan yönleri desteklenmiştir.

İkinci aşamada derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak saha çalışması yapılmıştır. Özellikle göçe katılmış olanların sonraki kuşakları üzerinden göç süreci ve sonrasına dair yaşananları öğrenmek ve aradan geçen süre zarfında göçmenlerin yerleştikleri topraklara bilgi, teknoloji ve beceri transferi yoluyla ekonomik katkılarını belirlemek amacıyla bu teknik seçilmiştir.

Bu kapsamda yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı üzere muhacir ve mübadil göçlerinin Anadolu'da yoğun olduğu Eskişehir ve Samsun'da saha çalışmaları yapılmıştır. Göçmenler ortak bir kadere sahip oldukları için iletişimlerini sürdürmek, belirli etkinlikler düzenleyerek etkileşimlerini artırmak ve kültürel öğelerini genç kuşaklara aktarmak için dernekler kurmuşlardır. Saha çalışmasında bu derneklerle görüşülmüş ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılara ulaşılmıştır. Böylece her iki bölgede hem göçmen dernekleri ve göçmenlerin çocukları/torunları ile hem de göçmen kökenli iş insanları ile mülakatlar yapılmıştır.

Eskişehir'deki saha çalışmasında 7, Samsun'daki saha çalışmasında 6 olmak toplam 13 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Amaçlı ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak örnekleme seçimi yapılmıştır (Tablo 1). Eskişehir'e ait saha çalışması 2018 yılı ağustos ayında, Samsun'daki saha çalışması ise Aralık 2020 ile Ocak 2021 yılı başında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, katılımcıların onayı ile ses kayıtları alınmıştır. Elde edilen ses kayıtları çözümlendikten sonra betimsel olarak analiz edilmiştir. Oluşturulan kod ve temalar ile kavram haritaları ve şemalar oluşturulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara ait özellikler.

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek	Katılımcı	Göçmenlerin bugünkü kuşak sayısı	Görüşme süresi (dk.)
Eskişehir							
1	53	Erkek	Lisans	Firma sahibi	Dernek Başkanı	7	36
2	58	Erkek	Lisans	Esnaf	Dernek Başkanı	2	37
3	52	Erkek	Lisans	Firma sahibi	Kişi	7	103
4	28	Erkek	Lisans	Makine Mühendisi	Kişi	9	45
5	43	Erkek	Lisans	İşletme	Kişi	6	52
6	41	Erkek	Lisans	İşletme	Kişi	6	28
7	45	Erkek	Lisans	Kimya Mühendisi	Kişi	6	38
Samsun							
8	44	Kadın	Lisans	Firma sahibi	Dernek Başkanı	4	33
9	39	Erkek	Lisans	Serbest	Dernek Başkanı	5	32
10	43	Erkek	Lisans	Serbest	Dernek Başkanı	4	22
11	54	Erkek	Lisans	Esnaf	Dernek Başkanı	3	34
12	56	Erkek	İlkokul	Çiftçi	Kişi	3	15
13	45	Erkek	Lise	Çiftçi	Kişi	4	45

Bulgular

Göçmenlerin Ekonomik Etkileri, Bilgi ve Teknolojinin Taşınmasına Katkıları

Muhacirlerin Etki ve Katkıları

Toprak kayıplarının arttığı 19. yüzyılda kitlesel göç hareketleri ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, başlangıçta ciddi bir göç politikası belirleyememiştir. Daha sonra göç olgusunu tanımlayan ve özümseyen devlet ülke ihtiyaçlarına göre politikalar oluşturmuş, bu politikaların takibini yapması amacıyla da kurumlar oluşturmuştur (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 289; Ertin, 1994; Kırılı, 2001; Önder ve Kırılı, 2005).

Göç politikalarının temelini kaybedilen topraklardan dolayı düşen tarımsal istihsalın yeniden tesisi ve güvenlik oluşturmuştur. Kıtlık tehlikesinin zuhur etmesi ihtimaline karşılık boş olan tarım alanlarının üretime kazandırılması hedeflenmiştir. Gerek Rumeli'den gerekse Kafkasya'dan gelen muhacirler bu alanlara yerleştirilerek üretime katkıda bulunmuşlardır. Özellikle 93 Harbine kadar gelen muhacirlerin büyük bir kısmı bu politikalar doğrultusunda saraya, hazineye ve vakıflara ait arazilere yerleştirilmişlerdir. İlim sınıfında olanlar ise şehirlere yerleştirilmiştir (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 289; Kırılı, 2001, s. 201).

İlk dönem muhacir iskanlarında henüz göç politikalarının tam olarak işle-tilememesinden ya da plansızlıktan olsa gerek bazı sorunlar yaşanmıştır. İ-lmiye sınıfı haricinde gelenlerin tamamının kırsal bölgelere yerleşmesi bunla-rın içindeki zanaat sahiplerini rahatsız etmiştir. Zaten dağıtılacak toprağın kalmaması, barınma sorunları ve yerli halk ile muhacirler arasında görülen huzursuzluklar onların şehirlere yönelmesini sağlamıştır. İzinsiz bir şekilde başlayan bu göçler kısa zamanda fark edilmiş, çıkarılan yasalar ile hukuki boşluk ortadan kaldırılarak zanaat erbabının şehirlere yerleşmesine müsaade edilmiştir. 93 Harbinden sonra gelen muhacirlerin bir bölümü Porsuk Çay-ı'nın karşı sahiline yerleşmeye başlamıştır. Yeni gelişen bu bölgeye yerleşen ve bir meslek sahibi olan muhacirler hem mesleklerini icra etmişler hem de şehrin iktisadi hayatına katkıda bulunmuşlardır (Altuğ, 2017, s. 81; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001, s. 217).

Muhacirlerin de Eskişehir'e yerleşmesiyle birlikte şehir gayrimüslimler, muhacirler ve genel olarak manav adı verilen yerel halkın (Doğru, 2017) oluş-turduğu daha heterojen bir toplumsal yapıya kavuşmuştur. Heterojen yapı-daki toplumların yeniliklere karşı daha açık ve bir arada yaşama kültürüne bağlı olarak daha hoş görülmesi olduğu bilinmektedir (Şahin, 2020). Hoşgörünün olduğu heterojen toplumlarda yenilikçilik ve girişimcilik daha fazla gelişme imkânı bulmaktadır (Altuğ, 2017; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001). Heterojen toplumlar heterojen bilgi ağlarını meydana getirir. Yapılan çalışma-lar inovasyon süreçlerinde bilgi ağlarının heterojen olmasının süreci daha da verimli hale getirdiğini göstermiştir (Corsaro vd., 2012).

Katılımcı 1: Eskişehir 150 yıllık bir göçmen şehridir. 7 ülkenin göçmeni. Şehre göçmen şehri diyebiliriz. Göçmenler buranın kültürüne çok şey katmıştır. Hoş görü-lüdürler. Mesela kış ayında bile Doktorlar Caddesinde gece saat 3'te bir bayan tek başına çok rahat bir şekilde gezebilir. Kimse onu rahatsız etmez...

Muhacirlerin yeniliklere daha yatkın olmalarının bir başka nedeni ise kay-nak bölgenin teknoloji seviyesiyle ilgilidir. Anadolu'ya nispeten daha fazla sanayileşmiş olan ya da sanayi devrimini daha önce yakalamış olan bu bölge-lerde teknoloji daha üst düzeydeydi. Üretim teknolojisi daha ilerde ve ürün çeşitliliğinin daha fazla olduğu bu bölgelerden gelen göçmenler beraberlerin-de olumlu üretim vasıtalarını da taşımışlardır. Göçmenler Eskişehir'in gerek tarım gerekse sanayi sektörlerindeki erken gelişmenin kaynağını oluşturmuş-lardır. Bu parametreler sayesinde Eskişehir, o dönemki birçok Anadolu şehri-ne göre daha fazla gelişme imkânı yakalamıştır (Altuğ, 2017; Altuğ ve Yılmaz, 2017, ss. 290-291; Kırılı, 2001, ss. 262-264).

Katılımcı 2: ...Avrupa sanayi devrimini yapmış... Balkanlardan gelenlerin kahir ekseriyetinin ruhunda yatan müteşebbis ruh Avrupa'daki sanayiye teknolojiyi biliyor olması. Buraya geldiklerinde en azından çekiç sallamayı biliyor, tornayı biliyor... Dolayısıyla oradan gelenler bakıyorlar ki burada bir şey yok. Parada kazanmak lazım ve tamamı böyle teknolojik işlere girmiş... Gücü yeten kendi çapında küçük imalathaneler kurmuş.

Temel üretim faktörleri içerisinde yer alan, günümüzde de hala önemini koruyan faktörlerden biri de malum olduğu üzere sermayedir. Kırım tarih boyunca kültürü ve zenginliği ile öne çıkmış stratejik bir yer olmuştur. Kırım'dan gelen Tatarlar orada genellikle kuyumculukla ilgilenmişlerdir (Şahin, 2011). Göç başladığında mülklerini de satmışlar ve önemli bir sermaye ile gelmişlerdir. Esnaf, tüccar ve zanaatkar olan bu göçmenler hem Eskişehir hem de Anadolu'nun müteşebbis ve tüccar grubunu oluşturmuşlardır. Kırımlı iş adamları, bugün bile Eskişehir'in önemli girişimcileridirler (Altuğ, 2017, s. 90; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Kırılı, 2001, s. 265).

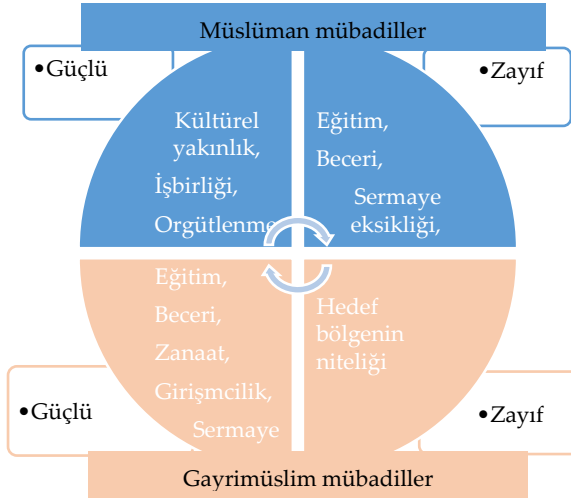
Mübadillerin Etki ve Katkıları

Derinlemesine görüşmeler ve ikincil verilerin analizleri neticesinde elde edilen bulgulara göre mübadillerin gerek iş gücü piyasasına gerekse bilgi, beceri ve inovasyon transferleri yoluyla bölgelerine olan etkilerini birkaç yönüyle ele alabiliriz. Birincisi, mübadillerin karşılaştıkları sorunlar ve uyum sürecidir. Bu sorunların başında iskân sorunu ve mübadillerin sosyo-ekonomik hayata katılım süreçlerinde yaşanan aksaklıklar gelmektedir. Anadolu'ya gelen mübadiller ilk olarak iskân ve iâşe sorunu ile karşılaşmışlardır. Rumların bıraktıkları evlere yerleşmesi gereken Türk mübadiller bu evlerin yerli halk tarafından ya yağmalandığı için oturulacak durumda olmadığını ya da onlar tarafından işgal edildiğini görmüşlerdir. Bu nedenlerle mübadiller ilk yıllarında büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Halbuki göçmen kitle ne kadar hızlı iskân edilir, iş ve mesleklere yönlendirilir ve uyum sürecine girerlerse yerel etkileri de o kadar çabuk görülecektir (Yağmur ve Kapıcı, 2020, s. 125). Ancak Samsun'a gelen mübadiller bu sorunlardan dolayı birikimlerini ve deneyimlerini sahaya yansıtmakta gecikmişler, iktisadi ve sosyal yaşama uyum süreçleri uzamış ve Rumların boşluğunu hemen dolduramamışlardır.

Bir başka sorun ise mübadillerin iskân sorununun hızla çözümlenmesi adına yapılan plansızlıktır. Bu plansızlığın belki de en ciddi göçmenlerin yaşadığı doğal çevre, meslek ve becerilerinin dikkate alınmadan iskân edilmeleri olmuştur. "Örneğin geldikleri yerlerde tütün üreticisi olan göçmenlerin tütüncülüğün yapılımasının fiilen imkânsız olduğu bölgelere yerleştirilmiş

olmaları, geldikleri yerlerde buğday üreticisi olan göçmenlere zeytinlik, dutluk veya üzüm bağlarının verilmesi nedeniyle bağlar ve zeytinlikler sökülüp sobada yakılmış ve açılan alanlarda buğday yetiştirmeye çalışmaları sonucu hüsrana uğramıştır” (Kaplanoğlu, 1999, s. 93). Mübadillerin kendi iş ve uğraşları dışında alanlara yönlendirilmesi de bölgenin ekonomik gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim bölgenin dikili alanları ekili alanlara dönüştürülerek tarımsal formda önemli bir değişim sürecine girilmesi bunun önemli göstergelerinden biridir.

İkincisi mübadillerin nitelikleridir. Nitelik özellikle göçmenlerin bölgelerine olan etkileri açısından önemli görülmektedir. Türk milletinin hoşgörüsü ve Osmanlı Devleti'nin imtiyazları sayesinde asırlardır barış içinde yaşayan Rumlar ticari alanda önemli kazanımlar elde etmişler; misyoner kolejlerinde ve Avrupa'da eğitim görmüşlerdir. Büyük bir çoğunluğu şehirlerde yaşayan Rumlar (Bozdağlıoğlu, 2014) sosyal ve ekonomik olarak daha konforlu bir yaşam sürmüşlerdir. Buna karşılık Yunanistan'da yaşayan ve daha sonra Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğu ise köy kökenli (Sezer, 2012) olup Osmanlı Rumlarına kıyasla beşerî sermaye birikimleri daha azdır. Dolayısıyla Anadolu'ya gelen ve giden mübadillerin birbirinden farklı niteliklere sahip güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır (Şekil 2). Bu durum Yunanistan'ın lehine, Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşturmuştur.

Şekil 2. Mübadillerin güçlü ve zayıf yönleri (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcı 9: ...Mübadil olarak gelenlerin birçoğu...orda tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlarmış. Kendilerine ait bahçelerinde ürünler yetiştiriyorlarmış. Onun dışında da küçük ve

büyükbaş hayvan, kümes hayvanlarından kendilerine evlerini geçindireceği veya işte ticaret yapabilecekleri şekilde kendilerine uğraş olarak ya da meslek olarak kullanıyorlarmış.

Katılımcı 10: İlk geldiklerinde tabii haliyle onlara o zaman şimdiki gibi esnaflık şeylik çok fazla yok. Haliyle tarla tapan verilmiş. Tütüncülük bizim asıl meslek. Hayvancılık tütüncülük deyim yani..

Türkiye'den ayrılan nüfus ile Türkiye'ye getirilen nüfusun uzmanlaştığı sektörler, bu sektörlerdeki kabiliyetleri, üretim yöntemleri ve sermaye birikimleri yeni ekonomik kompozisyonun oluşumunda belirleyici parametreler olmuştur. Bu parametreler neticesinde sanayi ve tarım işletmeleri atıl duruma gelmiştir. Söz konusu kompozisyonun oluşumu için önemli bir zaman kaybı ortaya çıkmıştır. Kısaca zorunlu olarak göçe tabii tutulan göçmenler, kaynak bölgedeki üretim araçlarını, ticari ve ticari olmayan birikim ve kazanımlarını hedef bölgeye transfer edememişlerdir. Bu ise hem onlar hem de hedef bölge için geri kazanımı uzun yıllar sürecektir kayıplara yol açmıştır (Arı, 1995, ss. 166-173; Sarısakal, 2013, s. 203).

Göçmenlerin özellikle geldikleri bölgelerde oluşturdukları sosyal ağlar yeni yerleşim alanlarında ortadan kalkmış ve sıfırlanmıştır. İş yapma pratikleri açısından düşündüğümüzde dahi sosyal ağların ve pratiklerin yeniden inşa süreci yıllar almıştır. Aynı şekilde gerek formel gerekse informal kurumsal yapılar değişmiştir. Her ne kadar kültürel yakınlık uyum ve adaptasyon sürecini hızlandırsa da mübadil ya da göçmenlerin yerel halk tarafından kabul edilmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi yeniden sosyal inşa süreçlerinin zaman almasına neden olmuştur.

Üçüncüsü ise mübadelenin yerel işgücü piyasasına ve beşerî sermaye stoğuna etkisidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Anadolu'dan giden mübadiller gelenlerin neredeyse 3 katıydılar. Üstelik gidenlerin büyük bir kısmı gelenlere göre daha kalifiye idiler (Kaplanoğlu, 1999, ss. 83-84). Bu yüzden küçük el sanatlarında önemli boşluklar yaşanmış, hatta araba tekerleği takacak usta dahi bulunamamıştır (Sarısakal, 2013, s. 204).

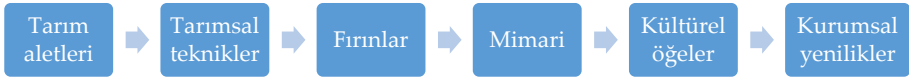
Anadolu'nun geneli için geçerli bu tespitler Samsun'da da gözlenmiştir. Samsun genelinde 83.768 Rum bulunmaktaydı. Mübadele ile bunlar Yunanistan'a göç ettirilmiştir. Onların yerlerine ise 25 bin civarında Türk ahali gelmiştir. Gidenler genellikle dülgere, marangoz, demirci gibi çeşitli el sanatları alanında usta kişilerdi. Bu nedenle yerel halk gelenlerin de benzer becerilere sahip olup olmadıkları konusunda hem meraklı hem de endişeliydiler. Çün-

kü bu durum şehrin ekonomik geleceği için önemli bir hal almıştı (Sarısakal, 2013, s. 196).

Samsun'dan giden mübadillerin çoğunluğu şehrsel işlerde çalışmaktaydı. Bu kentsel nüfus ile yerlerine gelen kırsal nüfusun yer değiştirmesi sonucu Samsun, Bafra gibi kent merkezleri gerçek anlamda bir çöküş yaşamış, bu şehirler onlarca yıl kendilerini toparlayamamışlardır. Gidenler gittikleri yere tütün tarımını da götürmüşler, hatta Drama ve Kavala bölgelerine yerleşenler sayesinde Yunanistan uluslararası tütün pazarında Türkiye'nin en büyük rakibi olmuştur. Buna karşılık gelenler de tütün yetiştiriciliğinde uzmanlaşmışlardı. İskân sorunları çözüldükten sonra Türk mübadiller yeni üretim teknikleri ve tecrübeleri ile verim artışı sağlamışlardır. Böylece bölgenin ekonomik yapısı da hızla düzelme sürecine girmiştir (Yılmaz, 2007, s. 206).

Katılımcı 9: ...Çeşitli zanaatkar kollarında da çalışan mübadiller vardı... Mesela burda geldiğinde bizim bir mübadele müzemiz var orda da var. Kasap bir abimizin masatı var. Orda kasaplık yapmış... bazı şeyleri de koyduğumuzda nerdeyse bütün dallarda bizim mübadillerimiz orda faaliyet göstermişler. Semerci semerci ustası, kasap, demirci ustası, nalbant. Her türlü dalda orda meslek yapmışlar.

Son olarak mübadiller yerleştikleri bölgenin kültürünü de etkilemişlerdir. Yük taşımak için pratik araçlar, fırınlar mübadiller ile gelmiştir Yine günlük yaşamın parçaları olan giyim, kuşam ve beslenme alışkanlıkları ile bölgenin kültürüne; estetik anlayışları ile mimari ve peyzaja katkıda bulunmuşlardır (Çapa, 2001, s. 131), (Şekil 3).

Şekil 3. Mübadillerin Samsun'a (dolayısıyla Anadolu'ya) taşıdığı ekonomik ve kültürel unsurlar (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcı 9: ...Samsun limanına gelirken tabi ki yanlarına getirebilecekleri belli başlı eşyalar var. Mesela bizim yine bir müzemizde sergilediğimiz ispirto ocağı var. Bu ispirto ocağını birebir kendileri getirmişler. ...Onun dışında dediğim gibi oradan işte bıçağını getiren masatını getiren kendi iş dalı ile ilgili malzemelerini getiren, hayvanlarını getirmeye çalışan insanlar oldu... Ama şey genel anlamda baktığımızda beraberlerinde kendi hayatlarını, hayatlarını idame ettirebilecek malzemeleri getirmeye çalışmışlar. ...Şunu söyledi, Samsun'a mübadiller medeniyet getirdi dedi. Samsun'daki insanlar çatal bıçak kaşık kullanmayı bilemezdi diyor. Bu medeniyeti diyor mübadiller

getirdi diyor. ... Mübadiller için şey söylenir işte Avrupalı derler. Yani oradan daha fazla şey görmüş... Oradan gelen insanların gelirken güzel bir kültür getirdiği ile ilgili daha gelişmiş olduğu ile ilgili...

Katılımcı 10: ...Elek mesela. Buradaki ev sahibimizin eleğidir. Taa dedesinden işte o gelen ilklerden kalan bir ürün. Belki de bunları koymuşlar işte yani. Hani hayvanlar falan oradan buraya hayvan gelme şansı zaten yok. Dediğim gibi ufak tefek fenerler yine bunlar. Sofu işte eski tencere, elekler mutfak eşyasıdır muhtemelen o an atabildikleri ufak eşyalar yani.

Göçmen Kökenlilerin Girişimcilik ve İnovasyon Bağlamındaki Etkileri

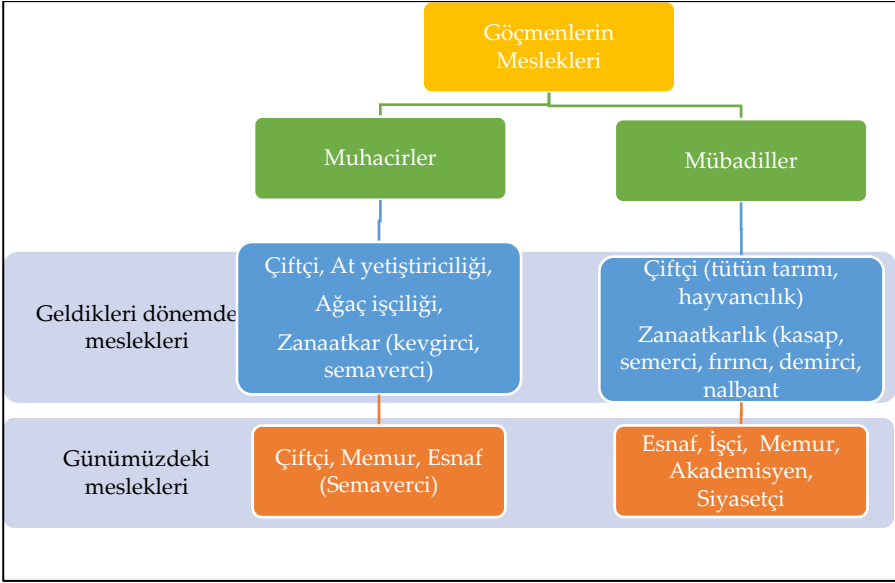
Uluslararası zorunlu göçler olarak kategorize ettiğimiz muhacir ve mübadillerin hem kaynak hem de hedef ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri yukarıda izah edilmiştir. Bu bölümde saha çalışmasından elde edilen bulgular çerçevesinde geçmişten günümüze göçmenlerin etkilerini göçmenlerin çocukları ya da torunlarından anlamaya çalışacağız.

Mübadillerin zaman içinde ekonomik uğraşlardaki gelişimi, uzmanlaşmayı ve verimlilik üzerindeki etkisini tespit etmek için katılımcılara ilk olarak dedelerinin günümüzdeki iskân alanlarına geldikleri zamanki meslekleri ve torunlarının günümüzdeki meslekleri sorulmuştur. Samsun'a gelen mübadillerin çoğunluğunun tarım sektöründe uzmanlaştıkları az bir kısmının da demirci, fırıncı, kasap, nalbant ve semerci gibi zanaatkarlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Mübadillerin torunlarının hala kırsalda yaşayanları tarımla meşgulken, büyük bir çoğunluğunun beyaz yakalı sınıfına geçtiği görülmüştür (Şekil 4). Sınıf atlama durumu mübadillere has bir özellik olmayıp, toplumsal ilerlemenin ve dönüşümün bir tezahürü olduğunu belirtmek gerekir.

Katılımcı 8: ...Yani şöyle diyeyim tabii ki 4.kuşak 3.-4.kuşak mübadiller daha yoğunlukta... öğretmen olan var bürokrat olan var kendi işyeri yani benim gibi işte işletmeciler olanlar var. Yani resmi kurumlarda örneğin çok güzel yerlerde çalışmış emekli olmuş ya da halen daha çalışan insanlar var..

Katılımcı 9: ...Bunun dışında ... Çeşitli zanaatkar kollarında da çalışan mübadiller vardı. Demir ustası, ondan sonra fırıncı. Örnek veriyorum benim dedemin dedesi orda fırıncıymış. Fırınları varmış. Daha sonra buraya fırın yapmışlar...

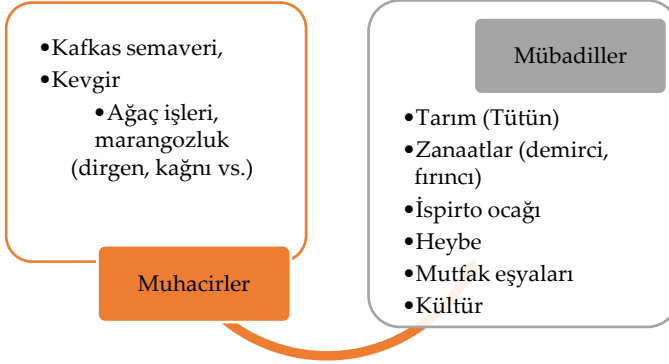
Şekil 4. Samsun'daki mübadil ve muhacirlerin geçmişten günümüze meslek alanları (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Girişimcilik bağlamında ise Samsun'da çok fazla katkı sağlayamadıklarını, en azından biraz sonra ifade edeceğimiz Eskişehir'deki kadar etkin olmadıklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rus işgali nedeniyle Karadeniz'e göç eden, az miktarda muhacirlerden bir kısmı da Samsun'a gelmiştir. Muhacirlerin ilk geldiklerindeki uğraş alanları mübadillere göre farklılık göstermektedir. Muhacirler tarımın yanı sıra ağaç işleri, at yetiştiriciliği ve kevgircilik gibi alanlarda da uğraş vermişlerdir. Bu durum muhacirlerin geldikleri bölgelerdeki uğraşları ile ilişkilidir. Muhacirlerin torunları ise mübadiller gibi zamanla memuriyete ve esnaflığa geçiş yapmışlardır (Şekil 4).

Katılımcı 11: ...Mesela benim dedem çiftçilikle uğraşmış. Uzun zaman at yetiştiriciliği yapmışlar. Ağaç kesim işi yapmışlar. Mesela orman köylerinde oturmuşlar. Orada ağaç işçiliğiyle uğraşmışlar. Yani ağaç olmayan bölgelere ağaç tedarik etmişler orada hazırlamışlar... Zaten kevgirlik mesleği var ya dedelerimizde o işlerde uğraşmışlar yani.

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan göç ve inovasyonun yayılması ile ilgili olarak katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara mübadillerin ve muhacirlerin beraberlerinde getirdikleri bilgi ve teknolojinin neler olduğu, Samsun'a neler kattıkları sorulmuştur. Alınan cevaplara göre mübadiller daha çok yeni tarım yöntemlerini ve teknolojilerini beraberlerinde getirmişlerdir. Bu sayede verimlilik artışı gerçekleşmiştir. Muhacirler ise Kafkas Semaverci ile ağaç

işlerindeki know-how'u beraberlerinde getirmişlerdir. Muhacirlerin getirmiş olduğu bu bilgi ve teknoloji günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Örneğin Vezirköprü ilçesi günümüzde semaver yapımında uzmanlaşmış olup bu durum Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından coğrafi işaret verilme suretiyle tescillenmiştir (Işık, 2021; Yüce ve Korucuk, 2020). Aynı şekilde başta kavakçılık olmak üzere Samsun'da önemli bir ağaç işleri piyasası mevcut olup ulusal ölçekte öneme sahiptir (Şekil 5).

Şekil 5. 1915 sonrası göçmenlerinin Samsun'a getirdikleri ve katkıları (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcı 11: Benim esas mesleğim semaverle ilgili. Semaverciyim ben kendim. Baba mesleği daha doğrusu baba mesleği semaverci benim. Bu Kafkas semaverinde Enver Paşa'nın Rus Çarıyla şeyinde alkol almadığından dolayı Kafkas semaveri olarak geçen o semaverler onları yanlarında getirmişlerdi dedelerimiz... Kafkas semaverlerinin Kafkasya'da bu semaver imalatı 200-300 yıl önceye dayanıyor. Mükemmel bir şekilde. Şu anda biz yapamayız onu. Onların yaptıkları semaverleri yapmamız mümkün değil... semaver aslında Vezirköprü'de semaver şey ağırlıklı yani. Vezirköprü'de ben 40 tane esnafı biliyorum mesela.

Eskişehir'e gelen muhacirlerin etkileri ise daha belirgindir. Çünkü mübadele ile Eskişehir'deki muhacirlerin iskanı arasında yaklaşık 50-70 yıllık zaman farkı söz konusudur. Bu nedenle Eskişehir'deki kuşak değişimi daha önce gerçekleşmiştir. Eskişehir'e gelen muhacirlerin de önemli bir kısmı başlangıçta çiftçi idi. Çiftçi olanlar hazineye ait tarım alanlarına, yani kırsal kesime yerleştirilmiştir. Fakat içlerinden bazıları sermayeye, bir kısmı ise belli zanaatlara sahiptiler. Bunlar ise Eskişehir merkeze yerleşmişler, şehrin ticari hayatına katkı sunmuşlardır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001, s. 217).

Muhacirlerin geldikleri dönemde kaynak bölge ile hedef bölge arasındaki teknolojik farkı dikkate aldığımızda beraberlerinde çok değerli bilgi, be-

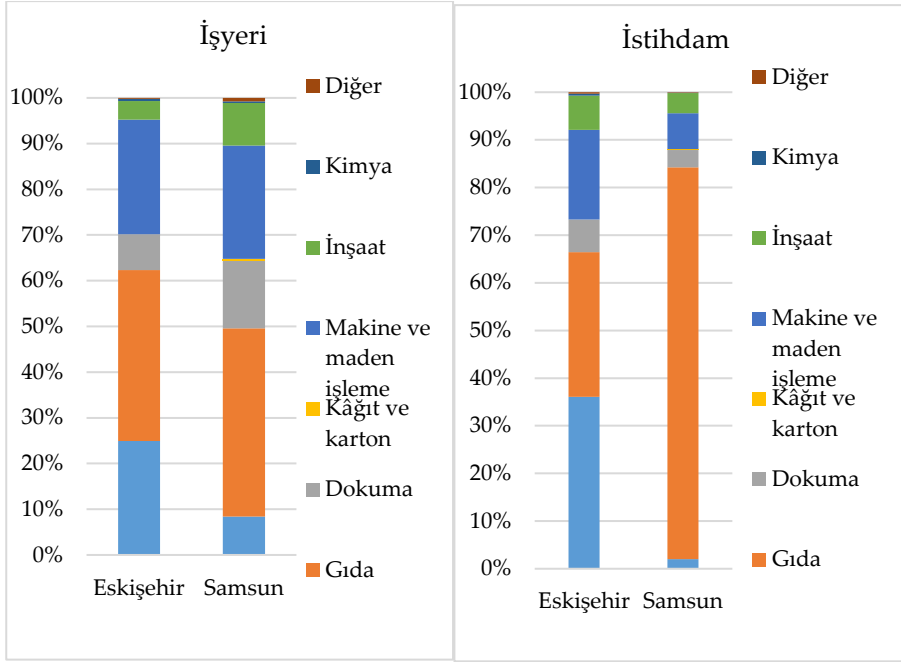
ceri ve teknoloji taşımışlardır. Muhacirler Anadolu'ya geldiğinde henüz karasabanla tarım yapılmaktaydı. Muhacirler ise beraberlerinde pulluğu getirmişler ve pulluk kullanarak üretim yapmışlardır. Ayrıca gübre, süt makinesi, atla çekilen biçme makinesi kullanabilen; bataklıkları kurutarak tarım alanına dönüştüren ve sebze tarımını yaygınlaştıran muhacirler ileri üretim teknikleri ile ticari tarımsal faaliyetleri de başlatmışlardır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001, ss. 263-264).

Eskişehir'in Cumhuriyetin ilk yıllarında, ülkenin en fazla alet ve makine kullanılan yörelerinden biri olması, belli başlı ürünlerde verimin yüksekliği gibi özellikler büyük ölçüde muhacirlerden kaynaklanmaktadır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Kırılı, 2001, ss. 263-264).

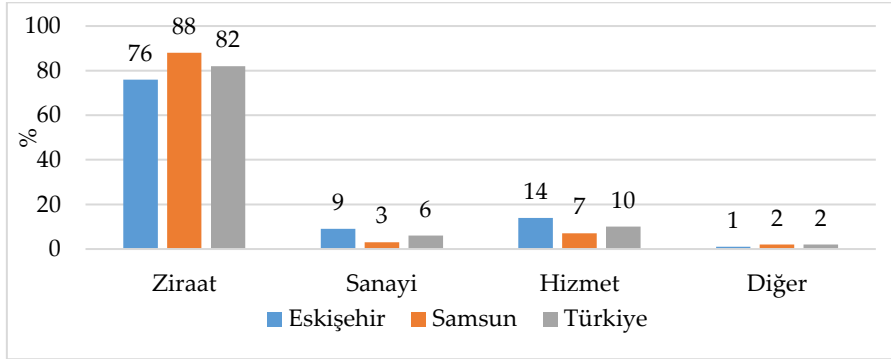
1927 yılındaki istatistikler adeta bu durumu doğrular niteliktedir. 1927 yılında Eskişehir'de 24.141, Samsun'da ise 37.150 aile çiftçilikle uğraşmaktadır. Eskişehir genelinde 13.575 karasaban ve 6536 adet pulluk bulunmaktayken, Samsun'da 31.966 adet karasaban ve 1979 adet pulluk bulunmaktaydı (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1930). Samsun'da çiftçi sayısı daha fazla olmasına rağmen, Eskişehir'de pulluk sayısının fazla olması muhacirlerin olumlu etkisini göstermektedir. Muhacirler ayrıca, toprağı işleme yöntemlerini, seracılığı, tütüncülüğü, çiçekçiliği ve kültür bitkilerini de yerli halka tanıtmışlardır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Kırılı, 2001, ss. 263-264).

Eskişehir'deki tarımsal devrimin gelişmesinde 1894 yılında faaliyete geçen Berlin-Bağdat demiryolunun önemi fazladır (Özelçi, 1994). Demiryolu sayesinde üretilen ürünler önemli bir pazar olan İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren 1950 yılına kadar un üretim merkezi haline gelen şehir, aynı zamanda ihracatta yapmaya başlamıştır. İhracatın başlaması ile şehirde sermaye birikimi sağlanmış ve erken dönem sanayi faaliyetlerinin ortaya çıkması için gerekli koşullar olgunlaşmaya başlamıştır (Altuğ, 2017; Altuğ ve Yılmaz, 2017; Özelçi, 1994).

Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında her iki şehirdeki sanayi tesislerinin dağılımına baktığımızda Eskişehir'deki tesislerin teknolojik seviye ve bilgi niteliği bakımından daha üst sınıflarda olduğunu görmekteyiz (Şekil 6). Bu durum doğal olarak çalışan nüfusun sektörel dağılımında da kendini göstermektedir. 1927 nüfus sayımına göre çalışan nüfusun sektörel dağılımında ilk sırayı tarım, son sırayı ise sanayi almaktadır (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1930), (Şekil 7). Eskişehir'in hem sanayi hem de hizmet sektörlerinde Türkiye ortalamasının üstünde olması yine söz konusu etkinin sonucudur denilebilir.

Şekil 6. Samsun ve Eskişehir'de sanat müesseseleri (sanayi) ve çalışan sayısının sektörel dağılımı (1927). (Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1930).

Şekil 7. Çalışan nüfusun sektörlere göre oransal dağılımı (1927). (Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1930).

Katılımcı 2: Biz geldiğimizde Türkiye'ye ayakkabı pençesi yoktu, toplu iğne yoktu, dışarıdan ithal ediliyordu. Ama orada vardı. Mesela buradaki at arabacıların, faytoncuların tamamı balkan kökenlidir. Yok, adam eşek sırtında gidiyor..

Göçmenlerin bölgedeki önemli özelliklerinden biri de çalışkan ve disiplinli olmalarıdır. Bu özellikleri firmaların verimliliğinin artmasına, daha rekabetçi olmalarına ve dolayısıyla bölgenin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Katılımcı 1: Özellikle mübadiller kesinlikle dürüst ve çalışkandırlar, hiçbir şekilde hain değillerdir. Doğruluktan ödün vermezler. Sosyal ve pozitifler, hoş görülüdürler.

Katılımcı 4: ...Bizde bir tane var göçmen, Tatar var bir tane Tatar göçmeni TEİ'den emekli, en çalışkanlardan bir tanesi odur yani.

Muhacirlerin bir başka özelliği ise yerel halka göre eğitim seviyelerinin yüksek olmasıdır. Bu nedenle hem memuriyette hem de devlet teşviklerini takip etmek suretiyle girişimcilikte fırsatları değerlendirmişlerdir. Eskişehir Sanayi Odası ve sahada yaptığımız diğer görüşmelerde Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi'ndeki firmaların sahiplerinin yaklaşık %80'inin muhacir kökenli oldukları ifade edilmiştir. Bu girişimciler arasında ülkemizin uluslararası un ve unlu mamuller üreticisi olan bir firmanın kurucuları da yer almaktadır. Osmanlı Rus Harbi esnasında Bulgaristan üzerinden Anadolu'ya gelen bu firmanın aile üyeleri Eskişehir'e geldiklerinde önce değirmen, sonra un fabrikası ve 1960'ların sonunda ise unlu mamuller sanayisi alanında girişimde bulunarak zamanla marka haline gelmişlerdir. Bu süreçte yurtdışında eğitim alan ve bir dönem ülke dışında bulunan göçmen ailenin ikinci kuşak üyelerinden birinin gerçekleştirdiği bilgi transferinin de firmanın evriminde büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Benzer bir durum Balkan göçmenlerinden olan başka bir katılımcı için de söz konusudur. Girişimciliği ve eğitime verdiği önem sayesinde sektöründe öncü firmalardan biri haline gelmiştir.

Katılımcı 3: ... Valla ben işte şey oldu, şey yapamadım, geldik tabi birtakım şeyler üzerimize yükleniyor. Şu kitabı getirtebilir misiniz? ...Geldi Londra'dan kitap. Açtık kitabı, baktık. İngiltere'deki bir kimyevi madde hurdacısının tesis alan hurdacının kitabı... Ondan sonra tekrar başka konular için üniversiteye gittik geldik, kitaplar devşirdik. Aldık tercüme ettik, çocuklar Üsküdar Amerikan'ı Avusturya lisesini bitirdikleri için iyi biliyorlar... tercüme ediyor onlar kendi içimizde hallediyoruz...

Cumhuriyet'in ilanından sonra da göçler devam etmiştir. Yeni gelen göçmenlerde beraberlerinde yeni teknolojiler getirmişlerdir. Örneğin günümüzde küçük ev aletleri alanında gelişmiş olan Eskişehir'in bu günlere gelmesinde 1950'lilerde Balkanlardan gelen göçmenlerin etkisi büyüktür. Gelen bu göçmenler soba ve kuzineyi ve onların üretim teknolojilerini de beraberlerinden getirmişlerdir (Altuğ, 2017, s. 292; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Ertin, 1994, s. 41; Öznelçi, 1994, s. 68). 1950-51 yılında Bakanlardan gelen göçmenlerin

mesleki dağılımına bakıldığında (%82,6'sı sanatkâr) (Çolak, 2013) etkileri daha iyi anlaşılacaktır.

Katılımcı 2: 1963 yılında 3 yaşındayken geldik. Babamlar Makedonya'da normal sıradan işlerle ilgileniyorlardı. Gelince hemen sanayiye giriyorlar. Türkiye'nin ilk gazoz kapağı üreticisi. Makedonya'da görüyorlar ve Türkiye'ye gelince böyle ihtiyaç olduğunu görüp girişimde bulunuyorlar. Yine ilk yaptıkları şey ayakkabı pençesi yapmak. Sonra mantık aynı olduğu için gazoz kapağına geçiyorlar... Mesela soba yoktu. Sobacıların tamamı Romanya'dan gelmedir mesela. At arabası yapanlar, tekerlek yapanlar, jant yapanlar tamamı böyledir mesela.

Sonuç

Göç ve göçmen konusunun farklı bir açıdan ele alındığı bu çalışmada önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmamız göç olayını nitelik, zaman ve mekân olarak birbirinden farklı iki zorunlu göç olayı bağlamında değerlendirmiştir. Nitelik olarak muhacirlerin zorunlu nedenlerle göç etmek zorunda kaldıkları, mübadillerin ise zorunlu olarak göç ettirildikleri; zaman olarak aralarında yaklaşık 50-70 yılın olduğu; mekân olarak hem kaynak hem de hedef bölgelerin farklı sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi koşullara sahip olduğu iki göç olayı ve bu olaya maruz kalmış iki şehir karşılaştırılmıştır. Bu parametrelere göre göç olayı ve göçmenlerin mekânsal etkileri de farklılaşmıştır.

Mübadeleden yaklaşık 50-70 yıl önce gerçekleşen Kafkas ve Kırım muhacereti esnasında Eskişehir'e yerleşen muhacirler beraberlerinde sadece tarımsal alet ve edevatlar getirmemişler, sermayelerini, beşerî sermayelerini ve girişimciliklerini, zanaatları ile know-how becerilerinin de transferini gerçekleştirmişlerdir. Eskişehir'in lokasyon avantajları, demiryolunun geçmesi, Cer Atölyelerinin kurulması, İstanbul ve Ankara gibi önemli merkezlerle yakın konumda bulunması etkinin ortaya çıkmasında kolaylaştırıcı olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen mübadelenin Samsun'a olan mekânsal yansımaları ise biraz gecikmeli olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle iskân ile ilgili sorunlar, göçmenlerin çevresel ve kültürel uyumları için geçmesi gereken süre dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Mübadiller muhacirlere göre sermaye ve zanaat alanlarında daha az donanımlı idiler. Bu nedenle de Eskişehir'deki gibi girişimcilik ve inovasyon alanlarındaki etkileri pek fazla yansımamıştır. Hatta şehirlerden göç eden ve çoğunluğu zanaatkar olan Rum mübadillerin oluşturduğu boşluğu doldurmaları beklenirken, nitelik farkı nedeniyle bu yeterince başarılamamış

ve Samsun'un ekonomik olarak toparlanması zaman almıştır. Bu durum literatürde bahsedilen göçün olumsuz etkileriyle örtüşmektedir (Hornung, 2014).

Diğer bir sonuç ise her iki bölgedeki göçmenlerin uyum sürecidir. Muhacir göçlerinin daha önce gerçekleşmiş olması, Eskişehir'in tarihten gelen dini, etnik ve kültürel heterojenliği ve birlikte yaşama kültürünün daha gelişmiş olması muhacirlerin beraberlerinde getirdikleri beceri, bilgi ve teknolojiyi aktarmalarını hızlandırmıştır. Bu nedenle Eskişehir'de göçmenlerin bilgi ve inovasyonu yaymasında transfere dayalı aktarım modeli gelişmiştir ve literatürle uyumludur (Lissoni, 2018). Samsun'da ise topluluk merkezli yaklaşımın ortaya çıktığı, bu nedenle mübadillerin tarım ve hayvancılık alanında uzmanlaştıkları görülmüştür (Lissoni, 2018).

Sonuç olarak, muhacirlerin ve mübadillerin hedef bölgelerine olan etkisi birbirinden farklılık göstermektedir. Muhacirlerin bölgelerine etkisi mübadillere göre daha belirgin ve açıktır. Bu durum her iki göçmen grubunun nitelik farkından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kaynak bölgelerin gelişmişlik düzeyi, göçmenlerin adaptasyon süreci, hedef bölgelerin lokasyonel özellikleri ve bölgelerdeki tarihsel ve tesadüfi olaylar gibi dışsal faktörlerin de göçmenlerin bölgelerine etkisini şekillendirmiştir.

Literatürde göçmenlerin bilgi, beceri ve teknoloji aktarımında uluslararası köprü rolü oynadıkları belirtilmektedir (Mbaye ve Tani, 2019). Bu bağlamda çalışmamızın sonuçlarının özellikle Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya kökenli göçmenlerin geçiş güzergahında bulunan ülkemizin göç politikalarına ışık tutması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Son olarak çalışmamızın tarihsel derinliğine ve kurumsal yapılara istinaden özellikle Cumhuriyet öncesi döneme ait gerekli ve yeterli istatistiksel verilere ulaşamamıştır. Bu nedenle sonuçların bu sınırlılıklar çerçevesinde ve çalışma bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Teşekkür

Kolaylaştırıcılıklarından dolayı her iki şehirdeki göçmen derneklerine ve Sedanur Arslan'a teşekkür ederiz.

Extended Abstract

Two Cities, Two Stories: The Impact of Immigrants and Exchange on the Diffusion of Knowledge and Innovation and Their Contribution to the Economic Development of the Regions

*

Fatih Altuğ

ORCID: 0000-0001-9163-6116

Mutlu Yılmaz

ORCID: 0000-0001-8914-1165

Information, technology, and innovation are important factors in economic growth and development, and they determine the rate of development of humanity, especially with the industrial revolution (Skare and Soriano, 2021).

It has been revealed in the literature that migration affects the emergence and geographical spread of knowledge, learning and innovation processes (Faggian and McCann, 2009; Lissoni, 2018). Saxenian (2007), who investigates the development and emergence dynamics of new industrial centers, strongly expressed the role of specially qualified immigrants in information, technology, and innovation processes.

A priori, migration has a two-way effect on economic activities, especially on innovation activities. The first may occur due to the migration of highly skilled people, as the migration creates a "brain drain" in the country of origin (source) that depletes the stock of knowledge-producing assets. The second shows that migration positively affects innovation, as it enables the circulation of information between source and destination countries through worker movements and diaspora networks. (Mbaye and Tani, 2019, p. 5).

Immigrants disseminate knowledge and innovation basically in two ways (Lissoni, 2018, p. 705). The first is transfer-based transmission or diffusion. Immigrants carry the skills they have developed over time to the target area with the migration and transfer them to the people there. The second is the community-centered approach. This approach reveals that religious refugees are not very skilled, that immigrants specialize in a few commercial areas that

are left open to them due to social discrimination, legal restrictions, or simply lack of capital and job opportunities. (Lissoni, 2018, p. 705)

It is relatively clear why highly skilled immigrants should impact the income of the host country. For example, Graham Bell, who was born in Edinburgh and immigrated to the USA; The contributions of Marie Curie and Albert Einstein, Ludwig von Mises and Oskar Morgenstern, who immigrated to France from Poland in 1891 and conducted their research on radioactivity there, are known by everyone (Ditzen and Bhattacharjee, 2014, p. 6).

Some studies generalize such examples further and empirically reveal the economic effects of migrations. It has been observed that Huguenot immigrants, who had to migrate to Prussia due to the pressures in France for religious and cultural reasons, had positive effects on productivity 100 years after the migration (Hornung, 2014). Likewise, with the immigration of German Jews fleeing Nazi Germany, it was observed that there was a 31% increase in innovation in the research areas of immigrants (Moser et al., 2014, p. 2).

As can be seen, migrations are among the important channels for the economic development of regions and the spread of innovation. In this context, our study tries to understand and explain the effects of the immigration that took place in the last period of the Ottoman Empire and the effects of the immigrants who came to Anatolia to the development of the target regions as a result of the exchange that took place in 1924 within the scope of the Lausanne Treaty. Our study aims to reveal the contributions of two forced migration phenomena, which have different international characteristics in terms of time, space, and quality, to the region's economic development, knowledge, experience, and technology. For this purpose, Eskişehir, which is one of the regions where the immigrants are densely settled, and Samsun, where the refugees are settled, were chosen as the research area. The qualitative research method was used in the study. Face-to-face in-depth interviews were conducted with the current generations of those who participated in the migration. Secondary sources were also used.

In this study, in which the issue of migration and immigrants is handled differently, important results have been achieved. During the Caucasian and Crimean immigration that took place approximately 50-70 years before the exchange, the immigrants who settled in Eskişehir did not only bring agricultural tools and equipment with them and transferred their capital, human capital, entrepreneurship, crafts, and know-how skills. The location advantages of Eskişehir, the passing of the railway, the establishment of Cer Ateliers,

and its close location to important centers such as Istanbul and Ankara have facilitated the emergence of the effect.

The spatial reflection of the population exchange migration, which took place in the Republic's first years, to Samsun started to be seen with a little delay. This situation will be better understood when especially the problems related to resettlement and the time required for immigrants' environmental and cultural adaptation are taken into account. The refugees were less equipped than the immigrants in the fields of capital and crafts. For this reason, as in Eskişehir, its effects in the fields of entrepreneurship and innovation were not felt much. While it was expected that the Greek immigrants who migrated from the cities and who were mostly artisans were expected to fill the gap created, this could not be achieved enough due to the quality difference, and it took time for Samsun to recover economically. This situation coincides with the negative effects of migration mentioned in the literature (Hornung, 2014).

Another result is the integration process of immigrants in both regions. The fact that immigrants have migrated before, the religious, ethnic, and cultural heterogeneity of Eskişehir, and the culture of living together accelerated the transfer of the skills, knowledge, and technology they brought with them. For this reason, a transfer-based transfer model has developed in the dissemination of knowledge and innovation by immigrants in Eskişehir and is compatible with the literature (Lissoni, 2018). In Samsun, on the other hand, it has been seen that a community-centered approach has emerged; therefore, the exchanges specialize in agriculture and animal husbandry (Lissoni, 2018).

As a result, the effects of immigrants and refugees on their target regions differ from each other. The effect of the immigrants on their regions is more obvious than the immigrants. This is due to the difference in qualifications of both immigrant groups.

Kaynakça/References

- Amin, A. (1999). An institutionalist perspective on regional economic development. *Akyüz, J. (2008). Göç yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya göç hareketleri. Bilig Dergisi, 46, 37-56.*
- Altuğ, F. (2017). Yakınlık türlerinin farklı bilgi tabanlarına sahip sektörlerde bilgi, öğrenme ve yenilik süreçlerine etkisi: Eskişehir örneği. *Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Altuğ, F. ve Yılmaz, M. (2017). Bölgesel kalkınmada bölgelerarası bilgi ve inovasyon akışlarına göçmenlerin etkisi: Eskişehir örneği. A. Ertek, İ. Çiçek, N. Türkoğlu, E. Yılmaz, M. Süzer, TCK 75. Yıl Uluslararası Kongresi içinde (ss. 285-293), Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Arı, K. (1995). *Büyük mübadele: Türkiye'ye zorunlu göç, 1923-1925*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bayer, B. (2018). Halife Memun'un rüyası: Beytü'l-Hikme ve Bağdat'taki çeviri hareketine dair argümanların değerlendirilmesi. *Tezkire*, 63, 41-63.
- Bouamrane, C. (2009). Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve gelişmesi. (H. Şimşek, Çev.), *İTEM*, 14, 383-396.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk- Yunan Nüfus mübadelesi ve sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180, 9-32.
- Celal, V. (2019). İslam dünyasında tercüme hareketlerinin felsefi düşüncenin gelişimi açısından üstlendiği rol üzerine bir inceleme. *Felsefe Dünyası*, 70, 202-216.
- Chang, H., J. (2015). *Sanayileşmenin gizli tarihi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Corsaro, D., Cantù, C. ve Tunisini, A. (2012). Actors' heterogeneity in innovation networks. *Industrial Marketing Management*, 41(5), 780-789.
- Çapa, M. (2001). Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetinin rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 29-60.
- Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu Dergisi*, 14, 113-145.
- Deniz, A., ve Özgür, E. M. (2013). Antalya'daki Rus gelinler: Göçten evliliğe, evlilikten göçe. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(27), 151-175.
- Dicks, D. R. (1959). *Thales. The Classical Quarterly*, 9(3-4), 294-309.
- Ditzen, J. ve Bhattacharjee, A. (2014). Economic growth and migration. *SEEC Discussion Papers*, 1406. 13 Aralık 2021 tarihinde <https://ideas.repec.org/p/huwe/seecdp/1406.html> adresinden erişilmiştir.
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye beşerî coğrafyası*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Doğru, F. (2017). Eskişehir ili manava ağzlarının genel özellikleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 6(2), 828-846.
- Erdem, G. (2013). İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi Beytü'l-Hikme. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 57-77.
- Ertin, G. (1994). Eskişehir kentinde yerleşmenin evrimi. *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Faggian, A., & McCann, P. (2009). Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*, 33(2), 317-333. <https://doi.org/10.1093/cje/ben042>
- Fassio, C., Montobbio, F., & Venturini, A. (2019). Skilled migration and innovation in European industries. *Research Policy*, 48(3), 706-718. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.11.002>
- Ganguli, I. (2015). Immigration and ideas: What did Russian scientists "bring" to the United States? *Journal of Labor Economics*, 33(1), 257-288. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/679741>
- Güder, E. (2010). İdari bölünüşe göre Eskişehir'de nüfus dağılışı (2000 ve 2008). *Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Hornung, E. (2014). *Immigration and the diffusion of technology: the Huguenot diaspora in Prussia*. *American Economic Review*, 104(1), 84-122. <https://www.jstor.org/stable/42920689>
- İpek, N. (1991). *Kafkaslar'dan Anadolu'ya göçler (1877-1900)*. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 101-138.
- İpek, N. (1997). *Kafkaslardaki nüfus hareketleri*. *Türkiyat Mecmuası*, 20, 273-313.
- İpek, N. (1999). *Birinci Dünya Savaşı esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da cereyan eden göçler*. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 167-254.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan ulus devlete: göçler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- İstatistik Yıllığı 1930 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt- 1930, Ankara 1930.*
- İşık, O. (2021). *Veziroğlu'nün kültür tarihi*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kale, D. (2009). *International migration, knowledge diffusion and innovation capacities in the Indian pharmaceutical industry*. *New Technology, Work and Employment*, 24(3), 260-276.
- Kaplanoğlu, R. (1999). *Bursa'da mübadele (1923-1930) Yunanistan göçmenleri*. İstanbul: Avrasya Etnografya Yayınları.
- Kazgan, G. (1983). *Milli Türk devletinin kuruluşu ve göçler*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30(1-4), 313-331.
- Keyder, Ç. (1999). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırlı, E. (2001). *19. ve 20. yüzyılda Eskişehir'e yapılan göçler*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lissoni, F. (2018). *International migration and innovation diffusion: an eclectic survey*. *Regional Studies*, 52(5), 702-714. <https://doi.org/10.1080/00343404.2017.1346370>
- Martin, R. ve Sunley, P. (2006). *Path dependence and regional economic evolution*. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395-437. Doi: 1093/jeg/lbl012
- Mbaye, L. ve Tani, M. (2019). *Migration, innovation, and growth: an African story?* IZA Discussion Papers, No. 12533, Institute of Labor Economics (IZA), Bonn. 13 Aralık 2021. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/207359/1/dp12533.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Moser, P., Voena, A. ve Waldinger, F. (2014). *German Jewish émigrés and US invention*. *American Economic Review*, 104(10), 3222-3255.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri (S. Özge, Çev.)*. Ankara: Yayınodası.
- Öksüz, H. ve Küçüker, Y. (2019). *20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin sosyal haritasına bir bakış*. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 1-35.
- Önder, S. ve Kırlı, E. (2005). *Osmanlı döneminde Eskişehir'e göçler*. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 129-144.
- Öz, M. (2006). *XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla Samsun yöresi*. C. Yılmaz (Der.), *Geçmişten geleceğe Samsun içinde* (ss. 3-29). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi.
- Özelçi, T. (1994). *Technology change in industry and regional development case study: Determination of Eskişehir's regional indigenous of potential for technological change and*

- industrial development. Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.*
- Sağlam, N. (2021). Samsun ve civarında Ermeni ve Rumların faaliyetleri (1880-1920). *Ermeni Araştırmaları* (68), 57-106.
- Sarisakal, B. (2013). Samsun'da mübadele. M. Pekin (Der.) Mübadil kentler: Türkiye içinde (ss. 172-208). İstanbul. Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Saxenian, A. (1983). The genesis of silicon valley. *Built Environment* (1978-), 7-17. <http://www.jstor.com/stable/23286110>
- Saxenian, A. (2007). *The new argonauts: regional advantage in a global economy*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Sezer, C. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Pontusçu Rum çetelerinin Bafra ve çevresindeki faaliyetleri (1914-1918). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 349-380.
- Sezer, S. (2012). Lozan ve mübadele. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Skare, M. ve Soriano, D. R. (2021). Technological and knowledge diffusion link: an international perspective 1870–2019. *Technology in Society*, 66, 1-12.
- Şahin, H. H. (2020). Tarihsel bir olgu olarak kültür, çokkültürlülük ve hoşgörü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 1968-1984.
- Şahin, C. (2011). Bir göçmen kenti olarak Eskişehir ve Eskişehir'in sosyo-kültürel yapısında Tatar kimliği. *İdealkent*, 2(3), 220-243.
- TDK. (2021). Türk Dil Kurumu İnternet Sözlüğü. 21 Ekim 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Tunçdilek, N. (1953). Eskişehir bölgesinde yerleşme tarihine toplu bir bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 189-208.
- Tunçdilek, N. (1957). Eskişehir ve şehrin tekamülü. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 4(8), 35-47.
- Tunçdilek, N. (1986). Türkiye'de yerleşmenin evrimi. İstanbul: Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Yağmur, C. ve Kapıcı, H. Z. (2020). Lozan mübadilleri ve emlak-i gayrimenkule. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (48), 119-134.
- Yazıcı, H. ve Demirel, M. (2006). "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'ndan sonra Eskişehir'e yerleştirilen göçmenler. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29, 267-278.
- Yıldız, İ. (2020). Fuat Sezgin'e göre İslam düşüncesi ve batı medeniyeti üzerindeki etkileri. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 13-44.
- Yılmaz, A. (1990). Samsun Kazası'nın idari İktisadi ve sosyal durumu (1485-1520) [İstanbul Üniversitesi]. İstanbul.
- Yılmaz, C. (2007). Samsun İlinde Nüfus Hareketleri. C. Yılmaz (Der.), Geçmişten Geleceğe Samsun, İkinci Kitap içinde (ss. 289-316). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yay.
- Yüce, A. ve Korucuk, N. (2020). Coğrafi işaretli ürünleri satın almaya yönelik tutum ölçeği; Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3569-3581.